

PERE-ENRIC BARREDA

*Paleotoponímia de Benassal,
la Tinença de Culla i Ares*

«ESTUDIS CASTELLONENCOS»
N.º 8 1998-1999, pp. 667-725

L'estudi de la toponímia antiga de la Tinença de Culla no ha estat plantejat fins ara d'una manera unitària, sinó com a anàlisis parcials en el temps o en l'espai. Per això l'objectiu de la present contribució és analitzar *el corpus* d'aquesta toponímia antiga, recopilada a partir de les fonts originals. Aquest estudi permetrà donar-ne una interpretació global, sense que en siguin obstacle els problemes de detall que ha plantejat i als que, sense pretensions, es dona clarícia en gran part, si no en la seua totalitat: l'àmbit territorial previ a la conquesta cristiana, la situació exacta dels topònims discutits, i els canvis de límits a la part de l'Aragó.

L'elaboració del mateix només ha estat possible al llarg d'uns anys de recopilació, estudi i edició de la documentació medieval de la comarca, des d'aquell ja llunyà 1983 en què vaig buidar els arxius de Benassal, passant després pels de Culla, Vilafranca i la Torre, sense oblidar els grans centres urbans que recullen la major part dels diplomes referits a les nostres terres. També cal esmentar l'elaboració, conjuntament amb Joan Peraire, d'una *Toponímia de Benassal* en el marc del Pla d'Estudis del Valencià Actual (EVA) de la Conselleria de Cultura de la Generalitat Valenciana i, en especial, la realització del mapa del terme de Benassal per a l'*Atlas Toponímic Valencià*.

La metodologia de treball serà la següent: 1) descripció i anàlisi de les entitats territorials de la Tinença de Culla i frontereres amb ella entre els segles XII i XIV, amb especial atenció a la documentació que posseïxen de contingut toponímic; 2) recopilació i comentari dels passatges adients de dita documentació, sempre que he pogut a partir de l'original -i en defecte d'aquest a partir de tantes còpies com ha estat possible- (sols en cas d'haver d'usar una edició aliena, ho he fet notar tot marcant el text amb un asterisc); 3) elaboració del *corpus* toponímic, en forma d'índex alfabètic, amb el comentari adient, i en el seu cas de la situació actual; 4) disseny del plànol complementari; i 5) redacció de les conclusions a partir de les dades constatades.

1. ELS LÍMITS EXTERNS DE LA TINENÇA DE CULLA

L'anàlisi d'aquests límits o confrontacions es farà en dos grups: els de poblacions aragoneses i el de valencianes. En el primer trobarem Alcanyís, Terol, Cantavella (amb l'Anglesola), Mosquerola, Lina-

* Publicada el 1999 per la Cooperativa Agrícola Benasalense

res (amb Puertomingalvo i Castelvís) i Nogueruelas. En el segon, Morella (en especial el Portell, Castellfort i Catí), Vilafermosa (abans Vilamalefa), la Tinença de l'Alcalatén (en especial Lluçena i les Useres), Vilafamés (amb la Vall d'Alba), la Serra d'en Galceran (abans les Coves de Bèrig), i les Coves de Vinromà (en especial Albocàsser).

1.1. L'Aragó

A les entitats territorials aragoneses que limitaven, en major o menor grau, amb la Tinença de Culla -l'Anglesola, Mosquerola i el Port de Mingalbo- cal afegir una gran delimitació del segle XII: la d'Alcanyís.

1.1.1. Alcanyís

Va rebre una Carta de Població el 25 d'octubre del 1157, atorgada per Ramon Berenguer IV. Dintre del seu extens terme, pel que es veu, hi ha les entitats territorials de Castellot, Cantavella, Morella i Benifassar amb Castell de Cabres, mentre que les de Culla i Ares, en una bona part, semblen quedar-ne fora:

* quomodo vadit illa serra inter illos portos de Meritescat et Santella, et quomodo vadit illa serra in cap de rivo de las Truitas, et exit ad serram de Alcorba, et quomodo vadit ad molam de Aras et sicut vadit ad illum portum de Prunellas et vadit ad serram de Moxaca.¹

La delimitació comença a Santella (entre Aliaga i Villarroya), segueix per la serra -la roca Serrada- on és la deu del riu de les Truites, a Mosquerola (dada molt important, sobre la que tornarem diverses vegades), i per la serra d'Alcorba², la mola d'Ares, el port de Prunelles o de Gibalcolla, i finalment el Muixacre.

Però aquesta carta només era un projecte de delimitació: el 1162 Alfons I la va confirmar, però sense fer cap referència als límits, i quan el mateix rei, el març de 1179, en fa donació a Calatrava, les confrontacions ja no arriben al riu de les Truites³.

1.1.2. La Comunitat de Terol

Una altra gran entitat és la Comunitat de Terol, el fur de la qual, de l'1 d'octubre de 1177, diu que confronta amb la serra d'Utrillas, Alcanyís, Penyagolosa, Arenós i Montalgrau:

* usque ad serram de Utrillis, sicut dividit terminus Alcaniçii, et deinde ad Pignam Gulosam usque ad Arenosum et ad monten Alguaram.⁴

Aquesta delimitació llatina la confirmen dues versions romàniques pràcticament coincidents:

e al Poyo de Pedro Ximeno e a la peña de el Cit, entiva/dentro a la sierra de Utriellas asín como departe el término de Alcañiz, e de allí adelant a Peña Golosa entiva/dentro en Arenoso e a Mont Algaraf/Algrau⁵.

1. Caruana, 1960, 129-144; Ledesma, 1991, 106-108.

2. Que no sembla ésser Monforte (com es diu en Ledesma, 1991, 340) sinó el castell de Corbó, en línia entre Mosquerola i Ares.

3. Arxiu Reial de Barcelona (ARB), Cancelleria, Alfons I, pergami 288.

4. Ledesma, 1991, 135-136. Cf. Gual, 1952, 196.

5. Archivo Histórico Nacional (AHN), Consejos suprimidos, leg. 23.292/B, 26v, i 28v (còpia de 1732).

Com en el cas anterior, la fita de Penyagolosa suposa que una part de la Tinença de Culla quedava a dintre. Però no es tracta d'això: el Penyagolosa sembla éser un mer punt de referència teòric. Es veurà més clar aquest fet amb el text que ve a continuació: es tracta d'una altra delimitació de la Comunitat de Terol referida a les pastures, que de nou entra dins de la Tinença. Però en aquest cas el detall és molt més gran, de manera que la delimitació amb la Tinença de Culla ja comença a prendre forma:

et exit ad Petram Sitam et ad Pignam Gulosam, et vadit ad Pignam Serratam, et ad Montlat, et ad Cassiellas ⁶.

Aquí, al topònim de Penyagolosa se n'uneixen més (el tossal Serrat, Montllat) a més del port de les Cabrelles -que apareixerà també a la Carta de Població de l'Anglesola-. Tots ells presuposen ja com a límit clar, sense esmentar-lo, el riu de les Truites ja referenciat a la carta d'Alcanyís.

1.1.3. Cantavella

El castell de Cantavella comprenia set municipis, i es coneix diversa documentació de darreries del segle XII i del XIII, però de delimitació en conjunt només hi ha la feta el 29 de novembre de 1212, quan Pere el Catòlic ratifica la donació del mateix a l'orde del Temple:

a fossa Cornilionis, videlicet, sicut vadit ad covam de Roncino, et sicut predicti termini proceduntur usque ad penam de Olivera et ad covam Cantelle, et ad turrem de Codonnera, infra quos concluditur totum podium domini Fortunii, sicut proceduntur usque ad turrem de Malefas, tota Mata Enecii Sancii intus comprehensa et stante, et deinde sicut itur ad molam Sarinane et ad castrum de Çeluerne, et exeunt ad Alcanterellam, et sicut rivus de Turris -Truitis- vadit, et Ecclessia de Cit et covis de Cit stantibus inter eosdem, et sicut vadit per rivum de Turris -Truitis- ad sursum et procedunt predicti termini ad casellas de Actorella, et inde exeunt ad Lacunam Nigram, infrastantem podio de Actorella, et sicut proceduntur usque ad collatum de Mosa, unbris Fortunii de Reva infra stantibus, et a collato de Mossa sicut aque vertuntur versus Cantaveillam usque ad fossam Cornilionis ⁷.

Aquestes confrontacions són perfectament coincidents amb les que poc després es donaran a la Tinença de Culla: limiten amb el Portell, fins a l'Alcantarella, i segueix curs amunt del Riu de les Truites, separant-se després del mateix en direcció a Fortanet.

No ens interessen els límits de la Carta de Població del municipi de Cantavella tot sol, de 1225, que no limiten amb la Tinença, però sí els de la Iglesuela o l'Anglesola del Cit, de gener de 1241, que confirmen el límit al riu de les Truites:

* sicut vadit regallo de Nogeruellas, et exit ab illo cabeço de las Casiellas, et sicut vadit al cьерro aiuso, et inde protenditur in illa sienda que pergit a las Bellosiellas, et sicut decurrit al rio de las Truytellas, et vadit a las cuevas de los Staques, et sicut exit lo cьерro aiuso et vadit a la calçada vetulla, et inde protenditur in illo rivo de las Albaredas, et sicut vadit illo rivo de las Albaredas a suso, et exit ad illo rivo de las Nogeruellas ⁸.

6. AHN, id., id., 25-26; i 77-77v (altra còpia sense diferències).

7. ARB, Cancelleria, reg. 309, 60v; AHN, OOMM, còd. 660B, 1v.

8. Ledesma, 1991, 228-230.

Però en el cas de Cantavella cal fer referència també a un document si més no estrany, la població del Vilarllong i Olocau, atorgada el 1194, i que fa parella amb una altra no menys rara: la de Camaron. Totes dues les tractaré conjuntament a l'apartat de Morella.

1.1.4. Linares

Comprenia també el Port de Mingalvo -Avengalbon- i Castelvialpal. De fet, el 30 d'abril de 1202 Pere el Catòlic els dona al bisbe de Saragossa, i parla del tossal Serrat -que apareix també a la concessió de pastures a Terol de 1239, com hem vist-, de Penyagolosa, de l'entreforc de Montllat, i del riu Sec:

* sicut ambe Pene Serrate includunt et dividunt versus ipsum castrum de Linares, habeant quoque pro terminis illas forcas que dicuntur de Mont Lach et de rivo Sico in intus usque ad Penam Golosam et de Pena Golosa usque ad portum de Avingalvon et sicut sera dividit et scindit versus Penam Calbam.⁹

Però aquest document sembla que parla de molt més que aquells tres termes: la coincidència amb confrontacions de Cantavella ens demostren que aquesta carta de població abraçava tot l'actual terme de Mosquerola. En unió a la delimitació de Cantavella de 1212, partia amb tota precisió -des del Penyagolosa a la penya Serrada, al riu Sec, a Montllat i al port de les Cabrelles, seguint el riu de les Truites- el territori que restava a la part occidental del riu, i per exclusió el que quedava per poblar a la riba oriental.

1.1.5. Mosquerola.

És la darrera entitat en aparèixer i la més beneficiada per una aparent indefinició i superposició dels límits al curs superior del riu de les Truites. De fet, no figura en la documentació fins a 1202, com a heretat, i no rebrà tractament de municipi fins a 1262, quan dins de la comunitat de Terol, a la vora de poblacions ja consolidades, apareixen *Mosquerola, Val de Linares, Pena Calva, Atorela, Salmaña, Turriels, Camarela et omnia alia loca que in termino Turolii sunt ad populandum*¹⁰. La carta de població la va rebre l'1 de juny de 1265¹¹, però s'ha perdut, o encara no s'ha trobat. Si contenia alguna delimitació, seria interessant -però no imprescindible- per a arrodonir aquest treball.

1.1.6. Noguerauelas.

Amb el nom de Penyalcalva, és interessant la seua carta de Població de 1262, que encara conserva Penyagolosa com a límit, encara que en aquest cas sembla ésser ja una mera referència geogràfica de direcció i no una fita concreta.

* como afuenta con Ruviolos e hixe a los moyones de los privilegios del rey don Alfons e del rey don Peydro e que són confirmados e atorgados de nostro senor el rey don Jayme, asín como hixe a Pena Golosa, e Cortichielas dentro.¹²

1.2. EL REGNE DE VALÈNCIA

Els textos relatius al regne són més tardans, perquè la conquesta i la població també va ésser més tardana. Hi ha, a més, una dada determinant: els referits a la Tinença en concret, i fins i tot a Morella, són, en un començament, molt més concrets, amb una riquesa toponímica bastant superior a la dels docu-

9. Ledesma, 1991, 168-169.

10. ARB, Cancelleria, reg. 12, 41; Ledesma, 1991, 251-253.

11. Ledesma, 1991, 266 i 257-258 (parla dels quinyoners que han de partir l'heretat).

12. Ledesma, 1991, 254.

ments aragonesos. En canvi, la resta de confrontacions, més al sud i a l'est, són poc detallades o inexistentes. Aquest fet es pot deure a que tenien uns límits més coneguts i establerts, mentre que als Ports i a Culla aquests límits eren més poc concrets i calia que constessin expressament per escrit per fixar-los definitivament.

1.2.1. Vilafermosa

Vilamalefa va rebre la seua Carta de Població el 9 març de 1243. Porta límits, però sembla que el text que ens ha arribat és una mica corrupte. Entenem que parla de Llucena (Lucemella), del cim del Penyagolosa, i del tossal del Caro (Chera), abans de girar cap a Arenós.

* usque ad locum qui dicitur Lucemella, et de loco isto ad supremum de Penna Golosa, et istius loci quomodo vadit sendero quod est super Pennam Golosam et huic modo cerro cerro, quomodo aque vertunt usque ad portum que dicitur Chera, et huic modo sicut vadit ad castrum de Ascollean et istud usque ad locum que dicitur castrum de Pelinos.¹³

1.2.2. l'Alcalatén

No existeix una delimitació conjunta, però sí les parcials de les cartes de població. Tanmateix, no n'hi ha cap per a les Useres i Xodos, que serien rellevants per tractar-se d'una zona amb límits dubtosos. La carta de Llucena, de 6 de maig de 1335, és curiosa per citar com a única confrontació amb la Tinença de Culla el terme del Castellar Vell d'Atzeneta:

* et affrontan los ditos términos con término de Chodos, e con término de Villamalepha, et con término de Ludient, et de Argelita, e con término de Artana, et con término de Alcalatén, et con término de las Useyas, et con término del Castellar.¹⁴

1.2.3. Vilafamés

No es coneix cap delimitació del castell en conjunt, ni en consten a la Carta de Població general de 1241, ni a la particular de la Vall d'Alba de 1264. Serien interessants per precisar per on limitava amb Culla o Atzeneta, entre el riu de Montlleó i l'Alcalatén (segons les cartes de població de 1244 i 1271), si és que ho feien: quan el 1303 Guillem d'Anglesola ven el castell de Culla i en cita els límits només parla de les Useres i de la Serra d'en Galceran. La confrontació amb Vilafamés ja no existeix (tot i que el 1320 l'orde de Montesa encara esmenti aquesta confrontació).

1.2.4. la Serra d'en Galceran

Abans les Coves de Bèrig. No existeix cap delimitació del castell, i la carta de població és molt tardana i sense interès per al present treball. També seria interessant conèixer els seus límits antics per precisar la confrontació amb Atzeneta i Culla. Pel que sembla, serien els mateixos d'avui en dia. Tanmateix, no es pot menystenir la carta de Població de Culla de 1244, que sembla deixar entendre que el seu terme seguia el riu Sec o de Montlleó, i, després de partir amb Vilafamés, entrava a la rambla Carbonera per partir amb la Serra.

1.2.5. les Coves de Vinromà

Aquest castell no té una delimitació general, i cal recórrer, en el cas d'Albocàsser, a la Carta de Població del 25 de gener de 1239:

13. *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura* (BSCC) 9, 1928, 166.

14. *BSCC* 25, 1949, 275.

15. Díaz Manteca, 1987, 154.

* de prima parte Vallis Torta, et redit per illam serram et «dividit terminum cum illo plano de Cireso; et serra serra vadit ferire ad rivum Siccum, qui venit de Aras, sicut aque vertuntur versus Albocacer; et per rivum Siccum eniuso vadit ferire ad Covam; et redit per illum barranchum sursum ad serram de Bierach»; et per serram, sicut aque vertuntur versus Albocàcer, redit ad Vallem Tortam et ibi dividit terminum cum Serra.¹⁵

Aquest límit a la rambla Carbonera, que consta també el 1294, és el mateix d'avui en dia, i no cal dir res més sobre ell.

1.2.6. Morella (amb Catí)

Del castell de Morella interessa tota la delimitació meridional, i així hi ha la feta el mes de febrer de 1232, poques setmanes després de la conquesta, per encàrrec de Balasc d'Alagó:

* et dividit terminum cum Abocaçer, sicut aque vertunt et per serram serram vadit ferire ad illam ramblam que descendit de la Salnadena, et per barranchum barranchum includit intus illud planum de Cireso, et per barranchum reddit ad portum de Prunellas, ad viam que vadit apud Valentiam, et descendit per barrancum Robrosum et vadit per oriellam de campiello de Monio Sancho, et transversat per forcallum de Canada de Aras, et vadit per çerrum in antea per fundum de Canalellas, et dividit terminum cum Aras et includit intus Canalellas, et dividit terminum cum Cuellar per colladielo Pinolo, per oriellam de campiello Sicco, et vadit ferire ad Alcantariela, et redit super Alcantariella per barranchum sursum et vadit ferire ad pinnam de la calçada de la Cabriella.¹⁶

I que va ésser repetida gairebé literalment el 16 de febrer del 1250 per manament de Jaume I. Té menys rellevància, en canvi, el resumit text de la Carta de Població general de 1233:

* et sicut dividit cum castro Cerbarie, et sicut dividit cum castro de Aras et illa Alcantarella et illo termino de Portel intus¹⁷

També cal contrastar el text de Catí, car els de Castellfort i el Portell -perdut- no aporten cap dada:

* de prima parte, sicut dividit terminum cum Chert, et treviessa illum barrancho, et vadit / ferire ad illam serram que dividit terminum cum Teri, sicut aque vertunt versus Catinum, et serra serra transversat vallem Tortam / «et vadit ferire ad serram que diuidit terminum inter Abocacer et planum de Cireso, sicut aque vertunt, et serra serra vadit feri/re ad rivum Siccum, et per rivum rivum vadit ferire ad viam que descendit de Lacova de Prunellas sicut aque / vertunt, et via via ascendit per illam Lacovam, et per illam serram vadit ferire ad Gibalcolla sicut aque vertunt», et serra serra transversat Salvatoria, et vadit ferire per fundum de Vallivana, et per serram serram diuidit terminum cum / Chert sicut aque vertunt versus Catinum.¹⁸

En aquest punt cal reprendre la referència feta en parlar de Cantavella a les dues cartes de 1194, quan el rei Alfons dona a poblar Vilarllong (amb Olocau) a l'ordre del Sant Redemptor, amb límits:

16. Garcia Edo, 1989, 287-299.

17. BSCC 13, 1932, 291-292.

18. Arxiu Històric Provincial de Castelló, Catí, Carta de Població.

Abela de Olocau sus la torre de la Cuba, la Cugulata, los pinos de Atorela axí com aquella serra Taylada ix a aquel Castel del Cit, la Canada Benatanduz dins stant ab sos térmens e de Pitarp ençà, e Noxet dins estan, e hix a font de Penela del bado de Axulp e hix a Turruella e al tornar entró que torna a Abella¹⁹.

L'altra carta és la de Camaron, amb text també en gran part corrupte, que arriba a la mola d'Ares, incloent la pràctica totalitat del terme de Morella:

et sicut vadit ad comam de Xixilen, et exit ad Carrum et Almanarellam et inclaudit Giagan-tam, et sicut talat et includit Petrafita et Quinqueturres et sicut vertunt aque de Montelobor versus Quinqueturres, et de illis molis d'Ares et de Asclum intus et de la Lachava et de Balivana²⁰.

1.2.7. Ares

La Carta de Població de 1243 no conté límits, tret d'una referència *ad ermo viste ad illa Petrafita* que sembla referir-se al Pla de la Canada. En canvi existeix una detallada delimitació de tot el castell amb Morella i Vilafranca, feta el 1294, que vaig publicar fa uns anys i a la que em remeto²¹. Els límits d'Ares també es recullen en la relació toponímica que forma l'apartat tercer.

2. ELS LÍMITS INTERNS

La documentació que fa referència a aquests límits és la pròpia de la Tinença de Culla, bé en general o bé en particular. Per tant, podem diferenciar dos grans apartats segons el caràcter de les delimitacions.

2.1. DELIMITACIONS GENERALS

Aquestes no comencen amb el document de 1213 tantes vegades esmentat, sinó amb un de 1203, el del Boi, que en unió al del Mall de 1204 delimiten tot l'espai de la posterior Tinença de Culla al sud-oest i al nord del riu de Montlleó. En aquest sentit, tots dos documents són complementaris a la delimitació de Llinars de 1202 i de Cantavella de 1212. Una posterior delineació del que hauria d'ésser el castell de Culla, de 1213, els abraçarà tots dos junt a la part no explicitada en dits documents de 1203 i 1204 -Culla i Benassal- envers els castells d'Ares, de les Coves i de la Serra.

2.1.1. el Boi, o Vall d'Ossera

El castell del Boi (*Bos*, anomenat *Vallis Ursera* pels sarraïns) va ésser donat per Pere el Catòlic a Arnau Palatzí, l'1 d'octubre de 1203, per edificar-lo i poblar-lo, amb obligació de fer host i cavalcada, i amb un ample terme que abraçava els actuals de Vistabella, Atzeneta i Benafigos:

assigno autem / et dono terminos huic castello de Penna Golosa usque ad collatum de Forcatis, et ex alia parte de Penna Golosa usque / ad fossas de Meo Cide, de Fossas de Meo Cide usque ad rigum Sicum de illa Moscarola et sicut tenet rigus Sicus usque ad / focem de Campo de Açeneda, et de Osea inctus.²²

19. AHN, OOMM, Cart. Temple 597b, 207; Cod. 1032, 79-80; cf. Ledesma, 1991, 159-160.

20. ARB, Cancelleria, reg. 2, 99.

21. Barreda, 1992, 25-34 (ACA, Cancelleria, reg. 194, 60v-61 i AHN, OOMM, Montesa, pergami 510-P).

22. ARB, Pere II, pergami 167. L'edició de Ledesma presenta una errada tipogràfica de salt d'igual a igual.

El terme menor o reduït es pot definir per contrast amb les confrontacions de la carta de població de Vistabella de 1251 (i de 1382). Després d'anys en què no apareix en la documentació, el 15 de novembre del 1286 el rei Alfons lliura a Guillem d'Anglesola els drets que poqués tenir sobre el mateix a causa d'haver-lo guanyat el seu pare (Pere el Gran), verosímilment a la revolta general dels musulmans valencians esdevinguda al voltant de 1276. Després de dos segles de vida pròpia, va ésser unit a Vistabella el 1405 (veure els documents finals).

2.1.2. *el Mall*

Com ha estat dit, la donació del Mall de 1204 té una delimitació que abraça el territori entre els rius de les Truites i de Montlleó, pràcticament fins al terme de Morella, Ares i Benassal:

sicut via venit de illa Moscarola et vadit ad illas covas de Petro Xemenec versus castrum, et deinde sicut itur ad illum fontem de rivo Truitarum, et de eodem rivo inferius usque ad ecclesiam que dicitur del Çit, et de rivo Truitarum usque ad rivum de los Tremols, et de rivo de los Tremols usque ad rigallum de Benahaçan, et de rigallo de Benahaçan usque ad rivum Siccum, et citra rivum Siccum superius usque ad castellum dictum de Mallo, et de ipso castro de Mallo usque ad illum fontem de la Moscarola citra castellum illud de Mallo.²³

El Mall forma part del conjunt de castells que l'any 1216 el papa confirma al rei Sanç de Navarra, *que tuis acquisisti laboribus et expensis, nec non et alia que in fron/taria sarracenorum feceris construi...* Es tracta del Castell Nou i dels d'Aledó, Olocau, el Mall, la Peña de Aranyonal, Arcedó i Abengalbó. La major part d'ells es troben en aquesta zona, una mena de línia defensiva a l'entorn del riu de les Truites²⁴.

Pel demés, el terme menor del Mall, com en el cas del Boi, es defineix per contrast, en aquest cas amb els límits de Vilafranca que, a manca de documentació anterior, testimonia la separació de Morella el 1691: el riu de les Truites, el riu Vellós, la font del Tossal de Montllat, la Torre dels Gils, el barranc d'en Llorenç, el molí dels Ullals, i el riu de Montlleó.

2.1.3. *Culla*

La primera delimitació conjunta és del 22 de maig de 1213, quan Pere el Catòlic en fa promesa al Temple. No es conserva el document original, però sí nombroses còpies, en especial una de 1251 i una altra de 1252, que han permès documentar variants dels topònims. Cal remarcar que les còpies ara conservades a l'arxiu de Montesa es fan sempre al voltant de les dates de les cartes de població de Vistabella (1251 i 1382). Segurament la referència *toto campo de Arzeda intus stante*, sicut rivus siccus ipsum dividit, és bàsica per fonamentar les confrontacions de Vistabella al camp d'Arcedó i a la vall de Balasc:

a parte / Cantavelle, usque ad rivum de Truitis; et ex alia parte quantum extenditur Campeillus Siccus versus Aras, et totum locum nuncupatum Avi/naççal, ruppe de Corbó intus stante; et ex alia parte usque ad covas de Berig, sicut extenditur et exit ad collatum de Infurcatis, et ex alia parte usque ad Xodos, et inde ad Pinnam Gulosam, toto campo de Arzeda intus stante, sicut rivus Siccus ipsum dividit, mon/te etiam Lato intus stante, et sicut inde etiam extenditur et exit ad scalerolam rivi de Truitis.²⁵

23. ARB, Pere II, pergami 202. Cf. Barreda, 1993, 217.

24. Marichalar, 1934, 142.

25. AHN, OOMM, Montesa, carp. 479, 20-R, (de 1251). Les variants rellevants són Avinaçal (21-R, de 1252), Avinçal i Arcedo (22-R, de 1386), Avinerçal, instante i Inforcatis (23-R, de 1757), instante, Inforcatis (ACA, Cancelleria, reg. 217, 172, de 1319), Avinazal i scerelosam (ACA, íd., íd. 309, 37-38).

La traducció literal és aquesta: «per la banda de Cantavella, fins al riu de les Truites; i d'altra banda tota l'extensió del Campello Sec en direcció a Ares, i tot el lloc anomenat Avinassal, que comprèn el tossal de Corbó; i d'altra banda fins a les Coves de Bèrig, tota l'extensió fins arribar al coll dels Entrefores; i per d'altra banda a Xodos, i d'allí a Penyagolosa, quedant a dintre tot el camp d'Arcedó, segons el divideix el riu Sec, quedant també a dintre Montllat; i d'allí tota l'extensió fins arribar a la font del Riu de les Truites». *L'scalerolam*, en aquest cas, és una font, i també els horts en forma d'abancament en una costera al peu d'una font. Es conserva el topònim de «la Escalera» a Abejuela (Terol).

Anys després, entre 1224 i 1225, es delimita el futur bisbat de Tortosa, que abraçaria, de sud a Nord, *Alcalaten cum suis terminis*, *Morem cum suis terminis*, *Culam cum suis terminis*, *Aras cum suis terminis*, *Morelam cum suis terminis*²⁶. Aquest castell de Morem entre l'Alcalatén i Culla, pel que hem vist, no pot ésser sinó el del Boi.

I molt després, en delimitar-se el Regne de València als Furs de 1261, es diu que abraçaria:

* e Morella ab sos térmens, axí com parteix ab Monroyg; e ix al riu de les Truytes, que és prop la Gleziola; e axí com va a Arçedo e a Ledo, los quals són dintre el dit regne; e axí com va a la Musquerola, e de la Musquerola a Móra, e entenem Riuvellos e.l dit regne.²⁷

De manera que les confrontacions del riu de les Truites, d'Arcedó i d'Aledó responen a les delimitacions de les cartes de població de Vilafranca i de Vistabella, i fins i tot a les de Terol (amb les que no coincideix, tanmateix, la inclusió de Rubielos), Linares i Cantavella. Sobre dits límits, a més, hi ha una versió aragonesa de 1732 (l'accentuació és meva):

y Morella con sus términos, así como parte con Monroy y sale al río de las Truchas, que es cerca la Anglesuela, y así como va a Arcedó y a Ledón, los cuales son dentro del dicho reyno, y así como va a la Musquerola, y de la Musquerola a Mora²⁸.

Poc després Constança d'Alagó, el 1263, lliura al seu fill Guillem d'Anglesola el castrum et villam de Cuyllar et de Vistabella et de Villafranca et de Vinaçal et de Ça-Neta, parts de la Tinença de Culla. Entre aquesta donació i la venda al Temple de 1303, com vaig estudiar en treballs anteriors, Culla perdrà Vilafranca, car queden:

* totum castrum nostrum de Culler cum omnibus aliis castris et fortitudinibus ac locis que sunt sita et posita infra terminos dicti castris de Culler, videlicet, castrum de Corbo, et de Boy, et de Vistabella, et de Benafigos, de Adzaneta, et de Molinello, et de Turrem de Vinarabino, et de Benaçale, et cum omne jure quod habemus et habere debemus in locis vocatis Vilar de Canes et del Castellar, que omnia sunt infra regnum Valencie constituta. Et dictum castrum dividit terminos cum terminis castris de Ares, et cum terminis de Villa francha, et cum terminis de Mosquerola, et cum terminis Portus de Mingalbo, et cum terminis castris de Vilaformosa, et cum terminis de Xodos, et cum terminis de les Useres, et cum Serra de Vallmayna, et cum terminis de les Coves.²⁹

26. ARB, Jaume I, pergamins 230 i 269, respectivament. 27. Garcia - Colon, 1970, 1-2.

28. Cf. nota 5.

29. BSCC 12, 1931, 134-138.

2.2. DELIMITACIONS PARTICULARS

2.2.1. Benassal

Rep la Carta de Població el 3 de gener del 1239, a favor del cavaller d'Aitona (Segrià) en Berenguer de Calatarrà o Carratalà:

sicut illum Cabeço de Moncatil includit intus versus Venaçal, / deinde in antea vadit ferire per illam serram eniuso et dividit terminum cum Moliniello sicut aque vertunt versus vallem Carboneram, et redit / per illos somos carrascosos eniuso usque ad Villar de los Angostos, quod debet intrare in valle Carbonera, et redit per illam lomam sursum, / et dividit terminum cum illa Mola de Aras, et, sicut aque vertunt versus Venaçal, redit ad collatum de illa fonte de la Calçada de Meder, et trans/versat illum barranchum fundum, et vadit ferire ad Cabeço de Petro Darocha, et vadit ferire ad Corbon, et transversat illum torrentem quod venit de Valcorba, et vadit ferire ad collatum de Ayvol sicut aque vertunt versus Venaçal, et vadit ferire per somos altos sicut aque vertunt, / et ferit ad barranchum de Montleon, et per illum barranchum vadit ferire usque ad forcallo, et redit per barranchum sursum, et venit per bar/ranchum de las Maçaneras, et vadit ferire ad illum Domenge dompni Blaschi de Alagone, et intra Domenge dompni Blaschi de Alagone / per serram sursum vadit ferire ad illum Cabeço de Moncatil.³⁰

A la mateixa carta consta, a més, el *molendinum de Montleon*, que en pocs anys esdevindrà un complex moliner, com ho testimonia la perduda donació, de 1253, de tots els molins de Montlleó «desde el término de Villafranca hasta el castillo del Boy», segons la regesta que en va fer frare Jaume Bertran cap a 1695³¹. Aquest document testimonia per primera vegada el topònim de Vilafranca com a títol de l'entitat municipal en substitució del de Riu de les Truites.

2.2.2. el Riu de les Truites (Vilafranca)

Rep la carta de població el 7 de febrer del mateix any, a favor de Marc de Vilarllong i de Garcia Navarro:

* de illo cabeço de Venahebu sicut vadit ferire ad viam de illo Campiello Sicco et vadit ad passum del Alcantariela sicut aque vertunt versus rivum de las Truytas et per illum rivum vadit ferire ad fontem de las Truytas, linqvit illum rivum et accipit per illum cerum altum a dextro et sicut aque vertunt vadit ferire ad collatum de fonte de Petro Exemenez, et via vadit ferire ad fontem de Peniella de la Mosquerola, et via via transversat per fundum de Mosquerola, et vadit ferire ad calçada de las Fossas, et vadit ferire ad Aledo et per rivum siccum vadit ferire ad calçadam del Cireso et exit ad somos altos, et per illos somos altos in antea vadit ferire ad collatum de Ayvol et transversat illum vallem et vadit ferire ad Corbon et per illum cabeço de Petro Darocha transversat illum baranchum malum et vadit ferire ad calçadam de Meder et redit per serram serram et transversat illam cannatam de Aras por illam Petram fitam et illam lomam vadit ferire ad cabeço de Venahebu cotum Venahebu intus stando.³²

30. Barreda, 1988, 27-29.

31. Arxiu Parroquial de Benassal, sec. 2, núm. 9, 1v.

32. BSCC 13, 1932, 190-192. L'original s'ha perdut.

Després, amb data de 20 de setembre de 1261, a Barcelona, Jaume I dóna la mola del *Çit* a favor de Pere *Çameso*, segons una referència de l'índex de 1751 de l'Arxiu de Morella extractada per en Manuel Grau Monserrat³³. Després, l'any 1274 Balasc d'Alagó, senyor de Vilafranca, atorga l'heretat de *mola Scirta* a Lope d'Artes de Molinos

* Mola Scirta, et affrontat predicta hereditas ex prima parte in somo del Ribago de la muda delactor (de-l Açtor?), de secunda parte vadit ferire cum illa loma plana, la val a dentro, de la tercera parte e de la quarta affrontat cum hereditate dompni Gondissalbi Michael d'Escopet de Calanda.³⁴

i el 1275 li atorga a Domingo Morell la granja d'Adamun vicem (nom corrupte), al terme del Mall:

unam grangiam jugatam (?) dicte Adamun vicem (?) et affrontat predicta hereditas, quod est termino de Vilafranca, et affrontat de una parte cum Rivo del Mallo, de secunda cum Ramundo de Bardaxino, de tertia cum Johan de Xivert, de quarta parte cum Juliano³⁵

Anys després, el 1289, encara lliurará el terçdelme del Mall, quan en Pelegrí de Fanlo era l'alcait del castell³⁶.

2.2.3. Culla

La capital de la Tinença va rebre la Carta de Població el 23 de març del 1244, a favor de Simó de Culla i de Guillem Berenguer:

de podio de Moncatil vadit directe ad barranchum del Maçanar/Mançanar, et intrat ad rivum qui descendit/decendit dels Albers et de dicto rivo vadit et ferit in rivum Sichum/Sicum et rivum rivum vel cursum vadit ad terminum de Alcalaten et dividit cum termino de Vilafameç/Vilafamés et intrat ad rambulam/ramblam de Carbonera et dividit cum termino de la Serra et ramblam insursum dividit cum termino de Albocacer et ramblam insursum dividit cum termino de Ares et ascendit in serra de Foveis et vadit directe a Monchelos/Monxellos/Mochellos, et de Monxellos ascendit directe in dicto podio de Moncatil.³⁷

2.2.4. la Torre de Vinrabí (d'en Besora)

Va ésser donada l'11 de gener del 1269 a Guillem de Besora, que li va atorgar la Carta de Població el 5 d'abril del 1274. Cap dels dos documents porta límits.

2.2.5. Vilar de Canes

Va ésser donat el 13 de desembre del 1273 a Bernat de Montpalau i a Guillerma, amb aquestes confrontacions:

ex una parte, in serram que descendit de Foyes, et serra serra vadit usque ad regallum Moline-lli, et de secunda parte vadit ad ramblam que descendit de Molinello, et vadit usque ad Peran-

33. BSCC 57, 1981, 482-483.

34. BSCC 11, 1930, 248-249.

35. BSCC 11, 1930, 354-355.

36. BSCC 11, 1930, 246.

37. BSCC 11, 1930, 36.

gustum, et tertia parte in hereditate de Rivobuxi, et vadit usque in valle Carbonere, de quarta vero parte in glera vallis Carbonere, et vadit glera glera usque ad serram de Foyes.³⁸

La carta de població del 27 de novembre del 1316 porta una delimitació simplificada que es limita a esmentar els municipis veïns i per tant no interessa.

2.2.6. *el Molinell*

Va rebre Carta de Població per Artall d'Alagó, però el text és tan corrupte que editar-lo serà una tasca molt feixuga. No porta cap delimitació, ni se'n coneix cap de posterior. Aquest terme del Molinell va ésser unit al terme de Culla el 1411.

2.2.7. *Vistabella*

Va rebre la Carta de Població el 3 d'abril del 1251, a favor de Berenguer de Calatarrà, Domingo de Sant Guillem, Guillem Colom i Bernat de Quadres. No es conserva l'original, i he compulsat les diverses còpies existents. La millor és la feta per ordre del justícia en Bernat Sorribes el 7 d'agost de 1372, a partir «de l'original segellat amb dos segells penjants», que reproduïx el signe notarial d'Arnau Pelegrí, i els testimonis *Raymundus de Vergós, Petrus Galcerani, / Dalmatius Sero miles, Bernardus de Guimerano, Raymundus de Sacorbella, / Raymundus de Benviure, Bernardus Susetium, Raymundus de Copons* (noms que apareixen corromputs en totes les altres còpies):

ex una parte in capud Penna Golosa, et de capud Pena Golosa vadit a Marinet, et de Marineto vadit serra serra et vadit usque in via que transit a Chodos/Xodos, et de via vadit serra serra usque ad collum altum de capud de Foya/Foyes d'Ories, et de capud de Foyes d'Ories vadit serra serra, sicut aquas vertuntur versus Foyes d'Ories, et vadit ad Pennam Rubeam, que Penna est in fundo de Foyes d'Ories, et de Penna Rubea ascendit usque ad talayam altam que est inter illum locum qui vocabatur Arçedol et castro de Boyo, et de talaya alta vadit serra serra <vadit> ad Montem Leoni, et de Monte Leoni vadit ad Arcedolum, et de Arzedolo vadit carraria carraria usque in fundo de illo loco qui vocabatur Mosquerola, sicut aquas vertuntur versus dictum terminus de Vistabella, et de fundo Mosquerolle vadit serra serra usque in via qui vocabatur de Aledo/Aledolo, et de via de Aledo/Aledolo ascendit serram serram usque ad talayolam iuxta vilarium Sarçoso, et de talayola descendit in barranco et ascendit per cenderolo/cenderola Brucariorum, et ascendit usque in vista de campo qui dicitur de Arzedolo et in caput serre, et vadit serra serra, sicut aquas vertuntur versus dictum terminum de Pulcra Vista, usque ad sumum de barrancho valle de Blasco, et de summo vallis de Blasco vadit ad summum de illo loco qui vocabatur Caro, et de sumo de Caro transit in serra Penne Golosa, et serra serra ascendit in summo Penne Golose.³⁹

La segona Carta de Població, del 28 de maig de 1382, es limita a reproduir dits límits, sense cap variant d'interés. Però és ben interessant una versió catalana resumida dels mateixos que apareix en un plet de 1384:

de la primera part ab lo cap de Penagolosa, e d'allí ves Miravet serra serra tro en la carrera que va a Xodos, e tro al coll alt del camp de Foyes d'Ories, e serra serra axí com aygües vessen / tro a la talaya alta e serra serra a Montleó, e a Arcedolo, tro en lo camp appel·lat de Mosquerola, axí com aygües vessen serra serra de Arendolo, e pugen serra serra tro a la Talayola, e van tro

38. BSCC 59, 1983, 297.

39. AHN, OOMM, Montesa, pergami 141-P (variants de 140-P, de 1556).

al sobirà del barranch de vall de Blascho, e d'allí al loch qui és appellat Caro, e del sobirà del Caro passen los dits termes en la serra de Penegolosa, e serra serra pugen en aquella.⁴⁰

No cal dir que aquestes dues relacions de límits de Vistabella, en especial la llatina, amb la identificació dels topònims que conté, són bàsiques per al desenvolupament i conclusions del present treball.

2.2.8. *Atzeneta*

A més de les referències abans esmentades, el 1260 apareix el pla de Meanes, quan Guillem d'Anglesola diu que cal confirmar *Guillermo de Monte cum carta illam donationem quod ego sibi feci de quandam hereditatem nomine Mianes cum suo termino, que est intra Cuilar et Azanetam*. Anys després, aquesta Atzeneta rebrà Carta de Població, el 8 de gener del 1272, a favor de Guillem Colom i de Raimon de Canet. La delimitació ja és feta amb la toponímia major, degut a la general consolidació dels límits quaranta anys després de la conquesta:

* de prima parte in termino de Exemen Durrea, de secunda in termino de Vistabella, de tertia in termino de Benafigos, de quarta cum rivo Sicco, de quinta in termino de Villafamez. Et propter gratiam populorum damus vobis, populoribus, de termino de Cullar, scilicet, de rivo Sicco usque ad collum de Spareguera, qui dividitur cum termino mansi den Besora, qui venit serra et revertitur ad predictum rivum Siccum.⁴¹

2.2.9. *el Castellar*

Del terme d'Atzeneta es va deslligar el Castellar Vell, donat a Bernat Guimerà el 9 de gener del 1273 i ratificat el 14 de febrer del 1275, amb confrontacions entre Xodos, Lluçena i les Useres. També la carta de població de Lluçena l'esmentava com a límit.

Castelar Veyl d. Atzaneta, / franqum et liberum et quietum, affrontatum de prima parte in rivo de Malgranis/Malgranes et sicut ascendit predictus rivus de Malgranis usque ad terminos de Xodos et sicut rivo de Malgranis / [vadit] usque ad rivum Maiorem, et de rivo Maiori usque ad terme cuberta de les Osseres/Oseres.⁴²

2.2.10. *Benafigos*

No es conserva cap documentació ni límits en absolut, de manera que s'ha de delimitar per contrast amb Vistabella, Culla (el riu de Montlleó) i Atzeneta.

3. RELACIÓ ALFABÈTICA DE TOPÒNIMS:

A continuació s'han llistat els topònims que apareixen en els anteriors passatges, amb dades complementàries extretes dels mateixos que han permès que hagin estat identificats en la seua pràctica totalitat. Alguns d'ells es documenten molt abans del que es coneixia fins ara (*Campello o Gibalcolla dos segles* abans).

1.- *Adamum* (al barranc del Mall o Majo, terme de Mosquerola). La forma corrupta no permet donar una explicació filològica:

-*grangiam jugatam dicte Adamun vicem* (1275) - al terme de Vilafranca, vora el riu del Mall.

40. Arxiu del Regne de València, Clergat, lligall 948, caixa 2510.

41. BSCC 1, 1920, 122.

42. AHN, OOMM, Montesa, 338-P.

Aivol.- cf. Ivol.

2.- **Àlbers, riu dels** (riu dels Arbres, terme de Benassal). És un topònim romànic, amb valor botànic (fitònim):

- *rivum qui descendit dels Albers* (1244) - límit de Culla, entre el barranc del Mançanar i el riu Sec (de Montlleó).

3.- **Alcalatén, l'** (castell o districte, no coincideix exactament amb la comarca actual). És un topònim àrab, amb significat de "dos castells":

- *terminum de Alcalaten* (1244) - límit de Culla, entre vora el riu Sec i el terme de Vilafamés.

- *termino de Exemen d'Urrea* (1271) - límit d'Atzeneta, entre el de Vistabella i el de Vilafamés.

4.- **Alcantarella o Alcanterella** (pas sobre el barranc de la Creu, termes de Vilafranca i de Castellfort, vers el Portell). És un topònim àrab, amb un diminutiu mossàrab *-iella/-ella*, del camp semàntic de les vies de comunicació o edificacions, amb significat de "el pontet":

- *Alcanterellam* (1212) - límit de Cantavella, entre el castell de Selumbres i el riu de les Truites.

- *Alcantariella* (1232) (1250) - límit de Morella i Culla, entre el coll Pinós i el barranc vers el port de Cabrelles.

- *Alcantarella* (1233) - límit de Morella, entre Ares i el Portell.

- *passum del Alcantariela* (1239) - límit de Vilafranca, entre el camí del Campello Sec i el riu de les Truites.

Alcorba.- cf. Corba.

5.- **Aledó** (mas del Pont, al camí vell de Vistabella a Mosquerola, terme de Vistabella). A més del topònim existeix el cognom (*Aledó / Aledon*); però també podria ésser *Aledo*, un possible mossarabisme amb *-o* final (a l'Alt Urgell i Múrcia):

- *Alehedo* (1216) - castell amb terme.

- *Aledo* (1239) - límit de Vilafranca, entre la calçada de les Fosses i el riu Sec (de Montlleó).

- *via de Aledo / Aledolo* (1251) *Alendolo* (1382) (1384) - límit de Vistabella, entre l'heretat de Mosquerola i, serra avant, a la talaia del Vilar Sarsós.

- *Aledó* (1261), *Ledón* (1732) - límit del Regne de València, entre Arcedó i Mosquerola.

6.- **Alts, cims** (serra del Picaio, termes de Benassal i Vilafranca). És un topònim romànic:

- *somos Altos* (1239) - límit de Benassal, entre el coll d'Ivol i el riu de Montlleó.

7.- **Arcedó, camp d'** (l'Atzevar -partit pel riu de Montlleó, vora el Molí de l'Assor-, termes de Vistabella i de Mosquerola). Com l'anterior, té una possible forma *Arcedo* mossàrab, sense prescindir per això dels diminutius també mossàrabs d'arç (per tant, fitònims) acabats en *-ol*, *-olo* o *-ello/-iello*:

- *campo de Arzeda / Arcedo* (1213) - part de Culla, entre Penyagolosa i el riu de les Truites, dividit pel riu Sec (de Montlleó).

- *campo qui dicitur de Arzedolo* (1251), *camino de Arcedolo* (1382) - límit de Vistabella, entre el Vilar Sarsós (o el senderol de les Brugueres) i el barranc de la vall de Balasc.

8.- **Arcedó, lloc d'** (l'Estrella -o vora el barranc del Mall-, terme de Mosquerola):

- *Arzediello* (1216) - castell amb terme.

- *illum locum qui vocabatur Arçedol* (1251) - límit de Vistabella, entre el Montlleó i, per camí, a l'heretat de Mosquerola.

- *Arçedó* (1261), *Arcedó* (1732) - límit del Regne de València, entre el riu de les Truites i Aledó.

- *Arcedolum / Arcedolo* (1382) (1384) - límit de Vistabella, entre el Montlleó i, per camí, l'heretat o camp de Mosquerola.

9.- **Ares.** Topònim preromànic, amb significat d'"alt". De fet, més que d'Ares es sol esmentar la mola d'Ares. Coromines dona crèdit a la derivació del llatí amb significat d'"altar, temple", característic de passos entre muntanyes com el coll d'Ares:

- *molam de Aras* (1157) - límit d'Alcanyís, entre la serra de Corbó i el port de Prunelles.

- *molis d'Ares et de Asclum* (1194) - límit de Camaron, entre Cinctorres i la Llàcova.

- *mola de Aras* (1239) - límit de Benassal, entre la Vall Carbonera i la font de la Mola (o Calçada de Meder). No és dita mola, sinó una estribació de 1241 m. de la Mola del Vilar, fita comú de Benassal, Ares i Vilafranca.

- *castri de Ares* (1303) - límit de la Tinença, entre les Coves i Vilafranca.

10.- **Asclum.** Aquest topònim també és d'interpretació dubtosa o insegura:

- *molis d'Ares et de Asclum* (1194) - límit de Camaron, entre Ares i la Llàcova o Llècua (potser el mas de la Pinella o les Llomes).

11.- **Atzeneta.** El topònim és aràbig-bereber, amb valor onomàstic (la tribu *Zanata*):

- *focem de Campo de Açeneda et de Osea* (1203) - límit del Boi, entre el riu Sec (de Montlleó) i Penyagolosa. Es tracta de l'entreforc, o d'un alfoç o heretat.

- *Azanetam* (1260) - vora l'heretat de Meanes.

- *Ça neta* (1263) - part de la Tinença.

- *Adzaneta* (1303) - part de la Tinença.

12.- **Balaguera, heretat de na** (la Canada, terme d'Ares). Es tracta d'un nom o cognom romànic:

- *onor de na Balaguera* (1294) - límit d'Ares i Vilafranca, entre la lloma d'en Bernat Fabregat i el barranc de la Font de la Mola.

13.- **Balerins, foia dels** (?), termes d'Ares i de Morella). Es deu tractar d'un antropònim (cognom o renom) variant de *Balari, Valeri*:

- *foya dels Balerins* (1294) - límit d'Ares i de Morella, entre el Campello de Munyo Sanxo i l'entreforc de les rambles de la Canada i de dit Campello.

14.- **Benafebos** (mas d'en Riello, terme de Vilafranca). És un topònim aràbig format per un antropònim amb un primer element *Ibn* i un segon f-b o h-b que no es pot precisar:

- *Venahebu* (1239) - límit de Vilafranca, amb el seu vedat, entre Pedrafita d'Ares i el camí del Campello Sec.

- *planum de Benifabos, colat de Benafebus* (1294) - límit d'Ares amb Morella i Vilafranca, entre la Canada i el barranc de Solanelles.

15.- **Benafigos.** Té aparença àrab, però es tracta d'un compost mossàrab amb un primer element *pinna* i un segon *ficus*, interpretable com "la roca de la figuera", per tant un altre fitònim:

- *Benafigos* (1271) - límit d'Atzeneta, entre Vistabella i el riu Sec (de Montlleó).

- *Benafigos* (1303) - part de la Tinença.

Benahassan.- cf. Hassan.

16.- **Benassal.** Com els anteriors, és un topònim de procedència aràbiga, un antropònim amb un segon element ns-l o s-l amb valor d'ofici o tasca "melers, recollidors de mel":

- *locum nuncupatum Avinaççal / Avinaçal / Avinçal / Avinançal / Avinazal* (1213, còpies) - part de Culla, amb inclusió del castell de Corbó.

- *Venaçal* (1239), (1244) - part de la Tinença.

- *Vinaçal* (1263) - part de la Tinença.

- *Benaçal* (1270), (1303) - part de la Tinença.

17.- **Benicabó** (masada, terme de Castellfort). Com als anteriors, és un antropònim àrab, amb un segon element k-b:

- *Benicavó* (1294) - límit d'Ares i Morella, entre la roca Bruna i Canadilles.

18.- **Bernat Fabregat**, llima d'en (la Canada, terme d'Ares). És un nom i cognom romànic:

- *loma d'en Bernat Fabregat* (1294) - límit d'Ares i Vilafranca, entre el camí de Vilafranca i les heretats de na Balaguera i dels Escuder.

19.- **Besora, mas d'en** (la Torre d'en Besora). És un cognom d'origen basco-ibèric:

- *termino mansi d'en Besora* (1271) - límit d'Atzeneta, entre el coll d'Esparreguera i el riu Sec.

20.- **Balasc, vall de** (deu del riu de Montlleó, terme del Port de Mingalbo). És un antropònim (nom o cognom) d'origen basco-ibèric:

- *summum de barrancho valle de Blasco / summo vallis de Blasco* (1251) - límit de Vistabella, entre el senderol de les Brugueres i el cim del Caro.

21.- **Boi, el** (terme de Vistabella). S'ha de tractar d'un mossarabisme, amb significat de "bou":

- *Bos* (1203) - donat a Arnau Palatzi.

- *castro de Boyo* (1251) - límit de Vistabella, la divisió anava de la penya Roja a la Talaia i a Montlleó. Hi ha una altra divisió més concreta, escrita el segle XVI, publicada per Mn. Jesús Miralles.

- *castro del Buy* (1286) - part de la Tinença.

- *castiello del Buey* (1291) - part de la Tinença.

- *Boy* (1303) - part de la Tinença.

22.- **Brugueres, senderol de les** (terme del Port de Mingalbo). És un altre fitònim romànic:

- *cenderolo / cenderola / cemderolo Brucariorum [Truichariorum]* (1251) *Bruchariorum* (1382)- límit de Vistabella, entre el barranc que davalla del Vilar Sarsós i el camp d'Arcedó.

23.- **Bruna, roca** (termes d'Ares i de Castellfort). Es tracta d'un topònim romànic, amb significat de l'aspecte o pigmentació del terreny:

- *uno singlo de roca vocata Rocabruna* (1294) - límit d'Ares i Morella, entre l'entreforc de la rambla de la Canada i Benicabó.

Camp, el - cf. Atzeneta, les Useres.

24.- **Campello de Munyo Sanxo, el** (el Campello, terme de Morella). Topònim mossàrab, amb significat de "pla":

- *Campello de Monio Sancho* (1232), *Munio* (1250) - límit de Morella, entre el barranc dels Roures i l'entreforc de la rambla de la Canada.

- *campello / campellum de Monio Sanxo* (1294) - límit d'Ares i Morella, entre el Campello Sec (2) i la foia dels Balerins.

25.- **Campello Sec (1), el** (la Redonda, terme de Vilafranca). La explicació etimològica és la mateixa, amb un segon element romànic:

- *campellus Siccus* (1213) - part de Culla, en tota la seva extensió, en direcció a Ares.

- *oriellam de Campiello Sicco* (1232) (1250) - part de Culla, la vora de la qual confronta amb Morella vora el coll Pinós.

- *viam de illo Campiello Sicco* (1239) - límit de Vilafranca, entre Benafebos i el pas de l'Alcantarella.

26.- **Campello Sec (2), el** (mas de les Llomes, terme de Morella). Com l'anterior:

- *ad Campellum Siccum* (1294) - límit d'Ares i Morella, entre el barranc dels Roures i el Campello de Munio Sanxo, vora l'entrada del Serradal.

27.- **Canada d'Ares, la** (termes d'Ares, Castellfort i Vilafranca). Es tracta d'un mossarabisme: - *forcallum de Canada de Aras* (1232) (1250) - límit de Morella, al forcall de la rambla de la Canada i el barranc dels Roures, entre el Campello i l'heretat de Canadilles o Canalelles.

- *cannatam de Aras* (1239) - límit de Vilafranca, vora Pedrafita, entre la calçada de Meder i el tossal de Benafebos.

- *forçaylo de la Canada d'Ares, ubi afrontantur les rambles que / descendunt una, scilicet, de la Canada de Ares, et altera del Campello de Monio Sanxo* (1294) - límit d'Ares i Morella, entre la foia dels Balerins i el cingle de Rocabrúna.

- *Canadam de Ares* (1294) - límit d'Ares i Morella, entre la font de Santa Maria i el pla de Benafebos.

28.- **Canadilles** (masada, terme de Castellfort). Topònim mossàrab en diminutiu referit al relleu, amb significat de "barranquet, canaleta":

- *fundum de Canalellas* (1232) *Canalielas* (1250) - part de Morella, que limita amb Ares, entre l'entreforc de la rambla de la Canada i el coll Pinós.

- *domibus de Canaliles / fundum de Canalies* (1250) - límit entre Ares i Morella, entre Benicabó i la font de Santa Maria (de Castellfort).

29.- **Carbonera, rambla** (termes d'Ares, Benassal, Vilar de Canes, Catí, Albocàsser, Culla, la Serra). Topònim romànic sobre l'explotació forestal i per tant molt relacionat amb els fitònims:

- *vallem Carboneram / valle Carbonera* (1239) - límit de Benassal, entre el Vilar dels Estrets i una lloma vers la Mola d'Ares.

- *rivum Siccum qui venit de Aras* (1239) - límit d'Albocàsser, del vall de Cirers avall.

- *rambulam de Carbonera* (1244) - límit de Culla, entre el terme de Vilafamés i el de la Serra, Albocàsser i Ares.

- *valle / vallis Carbonere* (1273) - límit de Vilar de Canes, entre l'heretat del riu del Boix i la serra de Foies.

- *rambla que transit per vallem Carbonariam* (1294) - límit d'Ares amb la Tinença del noble Guillem d'Anglesola (és a dir, de Culla), fins on desaigua la rambla de Salzadella.

30.- **Caro, el** (turó on s'uneixen els termes actuals de Vistabella, el Port de Mingalbo i la Vilafermosa, on hi ha la masada i partida del Carbo). Segurament mossàrab, relacionat amb *Quer*:

- *portum que dicitur Chera* (1243) - límit de la Vilafermosa, entre la senda de Penyagolosa i Arenós.

- *summum de illo loco qui vocabatur Caro* (1251) *sobirà del Caro* (1384) - límit de Vistabella, entre la vall de Balasc i la serra fins al cim del Penyagolosa

31.- **Carrascosos, cims** (serra de Foies, terme de Benassal). És un fitònim d'origen preromà:

- *somos Carrascosos* (1239) - límit de Benassal, entre el Molinell i el Vilar els Estrets.

32.- **Castellar Vell d'Atzeneta, el** (el Castell, terme d'Atzeneta). És romànic:

- *Castelar Veyl d'Atzaneta* (1273) - cedit.

- *el Castellar* (1303) - part de la Tinença.

- *el Castellar* (1335) - límit de Lluçena, entre les Useres i Xodos.

33.- **Centelles, mas d'en** (mas de Cabestany o de Colom, terme de Vilafranca). Es tracta d'un cognom romànic:

- *mas d'en Centelles* (1294) - límit d'Ares i Vilafranca, entre el barranc de Solanelles i la peça de Pere Bardella.

34.- **Cirers, calçada dels** (camí de la Ferranda, terme de Vilafranca). Un altre fitònim romànic:

- *calçadam del Cireso* (1239) - límit de Vilafranca, entre el riu Sec (de Montlleó) i els cims Alts.

35.- **Cirers, vall de** (pla, terme de Catí). Com l'anterior:

- *planum de Cireso* (1232) *planum del Cirer* (1250) - límit de Morella (Catí), entre la rambla de la Salzadella i el port de Prunelles.

- *illo plano de Cireso* (1239) - límit d'Albocàsser, entre la serra i el riu Sec (o rambla Carbonera).

- *planum de Cireso* (1239) - límit de Catí, entre la serra i el riu Sec (o rambla de la Salzadella)

36.- **Castell Nou, el** (impossible d'identificar). Topònim romànic:

- *Castrum Novum* (1216) - castell amb terme (?).

37.- **Cit, coves del** (cf. Escacs). Topònim derivat de l'àrab *sit*, amb significat de "senyor":

- *covis de Cit* (1195, 1212) - límit de Cantavella, vora el riu de les Truites.

38.- **Cit, església del** (ermita de la Mare de Déu, a l'Anglesola). Com d'anterior:

- *ecclesiam del Çit* (1195, 1204) - límit del Mall, vora el riu de les Truites.

- *ecclesia de Cit* - límit de Cantavella, vora el riu de les Truites.

39.- **Cit, mola del** (?), terme de Vilafranca). Com l'anterior:

- *mola del Çit* (1261) - donada pel rei (la referència no queda gens clara).

40.- **Corba, serra i vall** (la Foç, terme de Vilafranca). Topònim de l'àmbit dels qualificatius, bé del llatí amb valor de "corb", bé de l'àrab amb significat de "apropat, proper":

- *serram de Alcorba* (1157) - límit d'Alcanyís, entre la deu del riu de les Truites i la mola d'Ares.

- *illum torrentem quod venit de Valcorba* (1239) - límit de Benassal, entre Corbó i el Coll d'Ivol. El torrent és el barranc de la Foç.

41.- **Corbó** (terme de Benassal). Topònim dubtós:

- *ruppe de Corbo* (1213) - part de l'heretat de Benassal.

- *Corbon* (1239) - límit de Benassal, entre el tossal de Pere Daroca i el torrent de la Vall Corba.

- *Corbon* (1239) - límit de Vilafranca, entre la Vall [Corba] i el tossal de Pere Daroca.

- *castiello / castrum de Corbon* (1291) - part de la Tinença.

- *castrum de Corbo* (1293) (1303) - part de la Tinença.

42.- **Coves de Bèrig, les** (la Serra d'en Galceran). Topònim mixt, amb un primer element romànic i un segon segurament preromà, com Tírig o Càlig:

- *Covas de Berig* (1213) - límit de Culla.

43.- **Coves de Vinromà, les**. Topònim mixt, amb un primer element romànic i en segon lloc un nom àrab, que té com a segon element r-m:

- *les Coves* (1303) - límit de la Tinença de Culla, entre la Serra d'en Galceran i Ares.

Daroca.- cf. Pere Daroca.

44.- **Domenge, el** (el Rivet, terme de Benassal). Topònim romànic, derivació de *dominicale*, amb valor d'"heretat, propietat franca":

- *illum Domenge dompni Blaschi de Alagone* (1239) - límit de Benassal, entre el barranc de les Mançaneres i el tossal de Montcàtil.

45.- **Domingo Escuder, heretat d'en** (la Canada, terme de Vilafranca). Es tracta d'un nom romànic:

- *onor de Domingo Escuder* (1294) - límit d'Ares i Vilafranca, entre la lloma d'en Bernat Fabregat i el barranc de la Font de la Mola.

46.- **Entreforcs, coll dels** (vora la confluència de la rambla Carbonera amb el riu de Montlleó - riu Sec- és el coll de la Bassa, termes d'Atzeneta i de les Useres). Es tracta d'un topònim llatí (*inter-furcum*) relacionat amb la hidrografia i amb significat de "confluència, bifurcació":

- *collatum de Forcatis* (1203) - límit del Boi, entre el riu Sec i Penyagolosa.

- *collatum de Infurcatis / Inforcatis* (1213) - límit de Culla, entre les Coves de Bèrig i Xodos.

47.- **Escacs, coves dels** (cf. Cit). Es tracta d'un arabisme:

- *cuevas de los Esquaques* (1241) - límit de l'Anglesola, vora el riu de les Truites.

48.- **Esparreguera, coll d'** (termes de la Torre i Culla). Un altre exemple de fitònim:

- *collum de Spareguera* (1271) - límit d'Atzeneta, entre el riu Sec i el mas d'en Besora.

Estrets.- cf. Vilar.

49.- **Estrets, els** (al barranc del Molinell, entre Vilar de Canes i la Torre). Un topònim que fa referència al relleu:

- *Perangustum* (1273) - límit de Vilar de Canes, entre la rambla del Molinell i l'heretat del Riu del Boix.

50.- **Foies, serra de** (terme de Benassal). Un altre topònim romànic sobre el relleu ("clotada"):

- *serram de Foveis* (1244) - límit de Culla, entre la rambla Carbonera i Motxellos.

- *serram que descendit de Foyes* (1273) - límit de Vilar de Canes, entre la vall Carbonera i l'heretat del Molinell

51.- **Fondo, barranc** (riu del Bosc, terme de Benassal). Topònim mossàrab sobre les característiques del relleu:

- *barranchum Fundum* (1239) - límit de Benassal, entre la font de la Mola i el tossal de Pere Daroca (o dels Carrils).

52.- **Fosses, les** (Ponça, al camí vell de Mosquerola a Vistabella, terme de Mosquerola). Topònim romànic, segurament relacionat amb el relleu, com el barranc de la Foç:

- *fossas de Meo Cide* (1203) - límit del Boi, entre Penyagolosa i el riu Sec (de Montlleó).

- *calçada de las Fossas* (1239) - límit de Vilafranca, entre la font i heretat de Mosquerola i Aledó. A dita calçada fa referència el Mas de les Calçades de Vistabella, al camí vell entre dita vila i Mosquerola, on era situat Aledó (el Mas del Pont).

53.- **Gibalcolla, coll de** (Gibalcolla, terme de Catí). Topònim mixt de sentit orogràfic, amb dos elements gairebé sinònims però en llengües distintes: primer l'àrab g-b-l ("muntanya") i després el romànic "coll" (o àrab "cim"):

- *collato de Gibalcolla* (1294) - límit d'Ares i Morella, entre el camí de Morella i el mas de Sebastià Carceller.

54.- **Hassan, heretat d'Ibn** (?, terme de Benassal?). Topònim aràbig, un *ráhal*:

- *rigallum / rigallo de Benahaçan* (1204) - límit del Mall, entre el riu dels Trémols i el riu Sec (de Montlleó).

55.- **Ivol, coll d'** (terme de Benassal). Topònim dubtós, potser preromà:

- *collatum de Ayvol* (1239) - límit de Benassal, entre el torrent de la Vall Corba i els cims Alts.

- *collatum de Ay[vol]* (1239) - límit de Vilafranca, entre els cims Alts i la Vall [Corba].

56.- **Magranes, riu de** (barranc del Gorg, vora el Mangranar, terme d'Atzeneta). Es tracta d'un fitònim:

- *rivus de Malgranis* (1273) - límit del Castellar Vell, entre el terme de Xodos i el riu Major, on desaigua.

57.- **Major, riu** (barranc del Castell, terme d'Atzeneta). Topònim romànic que fa referència a la qualitat del riu:

- *rivum Majorem / rivo Majori* (1273) - límit del Castellar, entre el riu de Magranes i les Useres.

58.- **Mal, barranc** (riu del Bosc, terme de Vilafranca). Topònim romànic que fa referència a la

qualitat de l'accident. Cal tenir en compte que en aquest cas és sinònim del barranc Fondo:

- *barrancum Malum* - límit de Vilafranca, entre el Tossal de Pere Daroca i la calçada de Meder.

59.- **Mall, castell del** (el Majo, terme de Mosquerola). Topònim romànic que fa referència a característiques del relleu, amb significat de "puig rocós":

- *castellum / castrum de Mallo* (1204) - donat a Gastó de Castellot.

- *Mallo* (1216) - castell.

- *rivo del Mallo* (1275) - límit d'una granja.

- *termino del Mallo* (1289) - part de Vilafranca.

60.- **Maçanar, barranc del** (terme de Benassal). Un altre fitònim col·lectiu:

- *barranchum de las Maçaneras* (1239) - límit de Benassal entre el barranc de l'entreforc amb el riu de Montlleó i el Domenge.

- *barranchum del Maçanar / Maçanar* (1244) - límit de Culla entre el Montcàtil i el riu dels Albers.

61.- **Marinet, el** (terme de Vistabella). Diminutiu d'etimologia desconeguda. Coromines el creu derivat del cognom *Mari / Marín*:

- *Marinet / Marineto* (1251), *Marinetum* (1382) - límit de Vistabella, entre el Penyagolosa i, serra avant, el camí de Xodos.

62.- **Meanes, pla de** (termes d'Atzeneta i de Culla). Es tracta del mossarabisme derivat del llatí *medianas*, "allò que és en mig":

- *hereditatem nomine Mianes* (1260) - heretat amb terme entre Culla i Atzeneta.

63.- **Meder, calçada de** (coll de la font de la Mola, per on passa el camí de Benassal a Castellfort -que encara es diu de les Calçades- al terme de Vilafranca). Sembla un cognom romànic amb accentuació aguda:

- *collatum de illa fonte de la Calçada de Meder* (1239) - límit de Benassal, entre la mola d'Ares i el barranc Fondo.

- *calçada de Meder* (1239) - límit de Vilafranca, entre el barranc Mal i la serra vers la Canada d'Ares.

64.- **Mola, font de la** (terme de Vilafranca). Topònim romànic amb referent sobre l'orografia:

- *font de la Mola* (1294) - límit d'Ares i Vilafranca, barranc amunt, entre les heretats de na Balaguera i els Escuder i la Mola.

65.- **Molinell, el** (terme de Culla). Topònim mossàrab, diminutiu de "molí":

- *Moliniello* (1239) - límit de Benassal, entre el tossal de Montcàtil i els cims Carrascosos.

- *regallum Molinelli* (1273) - límit de Vilar de Canes, entre la serra de Foies i la rambla del Molinell.

- *Molinello* (1303) - part de la Tinença.

66.- **Montcàtil** (no Montcàtil), tossal o puig de (terme de Benassal). Topònim mixt, amb un primer element romànic i un segon àrab, el nom propi Qatíl. Coromines apunta la possibilitat d'accentuació plana Qàtil, "el combatent":

- *cabeço de Moncatil* (1239) - límit de Benassal, entre el Domenge de Balasc d'Alagó i el Molinell.

- *podio de Moncatil* (1244) - límit de Culla, entre Motxellos i el barranc del Maçanar.

67.- **Montllat** (els Montllats, terme de Vilafranca. No es tracta en absolut del terme de Culla:

en aquest cas és format sobre el cognom Montllat, documentat els segles XIV i XV). Topònim amb dos elements romànics, el segon amb significat d' "ample, gros":

- *forcas de Mont Lach -segurament Lath-* (1202) - límit de Linares (serà la unió del barranc del Boixar al riu de les Truites).

- *monte etiam Lato intus stante* (1213) - part de Culla, límit entre el camp d'Arcedó i el Riu de les Truites.

- *Montlat* (1239) - límit de Terol, entre la penya Serrada i el port de les Cabrelles.

68.- **Montlleó, riu de** (termes del Port, Vistabella, Mosquerola, Vilafranca, Benassal, Culla, Benafigos, Atzeneta i les Useres; veure també riu Sec). Topònim mixt, amb un primer element romànic i un segon àrab l-y, amb significat de "fonts":

- *barranchum de Montleon* (1239) - límit de Benassal, entre els cims Alts i el seu entreforc amb el barranc on desaigua el del Mançanar.

- *molendinum de Montleon* (1239) - al terme de Benassal.

- *Montem Leoni / Monte Leoni* (1251) (1382) *Montleó* (1384) - límit de Vistabella, entre la Talaia i Arcedó.

69.- **Morem** (1224, 1225) - castell amb terme que formaria part del bisbat de Tortosa. S'ha de tractar del Boi, entre l'Alcalatén i Culla. L'etimologia és dubtosa.

70.- **Mosquerola, camí, font i heretat de (la)**. Topònim romànic, en diminutiu, amb el significat d'infraestructura ramadera: "assester, mosquera". En aquest topònim s'inclouen a més els de *Peniella*, que és un diminutiu mossàrab de "penya", i el *fundum* que equival a "heretat, territori":

- *rigum Sicum de illa Moscarola* (1203) - límit del Boi, entre les Fosses i l'entreforc o alfoç del Camp d'Atzeneta i de les Useres.

- *via de illa Moscarola* (1204) - límit del Mall, entre la font de la Mosquerola i les coves de Pero Ximèneg.

- *fontem de la Moscarola* (1204) - entre el castell del Mall (o el riu de Montlleó) i el camí de la Mosquerola.

- *fontem de Peniella de la Moscarola* (1239) - límit de Vilafranca, entre la font de Pero Ximèneg i, camí avant, l'heretat de Mosquerola.

- *fundum de Moscarola* (1239) - límit de Vilafranca, entre la font de la Mosquerola, per camí, i la calçada de les Fosses.

- *fundo de illo loco qui vocabatur Mosquerola* (1251) (1382), *camp appellat de Mosquerola* (1384) - límit de Vistabella, al camí, entre Arcedó i, serra avant, el camí d'Aledó.

- *Mosquerola* (1262, 1265) - per poblar, i en repartiment.

- *Mosquerola* (1303) - límit de la Tinença, entre Vilafranca i el Port de Mingalbo.

71.- **Motxellos** (masada, terme de Culla). Topònim mossàrab, diminutiu de *monticellus* "turo-net". No és correcte el significat "monjos" que li dóna Mossèn Salvador Roig:

- *Monxellos / Mochellos / Monchelos* (1244) - límit de Culla, entre la serra de Foies i el puig de Montcàtil.

72.- **Ores, les foies d'** (terme de Vistabella). Topònim desconegut, potser de l'onomàstica:

- *collum altum de capud de Foyes d'Ories* (1251) (1382) (1384) - part de Vistabella, entre el camí de Xodos, vora el coll d'igual nom, i la penya Roja, part de l'heretat.

- *foya d'Oris* (1320) - amb molins que paguen un cens a l'orde de Montesa.

Ossera: cf. **Valldossera.**

73.- **Pasqual Escuder, heretat d'en** (la Canada, terme de Vilafranca). Topònim derivat de l'antroponímia romànica, amb nom i cognom:

- *onor d'en Pasqual Escuder* (1294) - límit d'Ares i Vilafranca, entre la lloma d'en Bernat Fabregat i el barranc de la Font de la Mola.

74.- **Pedrafita** (la Canada, terme d'Ares). Topònim mixt amb dos elements que fan referència a la categoria jurídica del relleu:

- *illam Petram Fitam* (1239) - límit de Vilafranca, a la Canada d'Ares, entre la calçada de Meder i Benafebos.

Penella.- cf. **Mosquerola.**

75.- **Penyagolosa** (termes de Vistabella, Vilafermosa, Lluçena i Xodos). Topònim mixt amb una primera part romànica, i una segona dubtosa, que sembla potser una derivació adjectival. Per a Coromines és aquilosa, potser *pegolosa* (derivat de *pega*), per a altres *lugosa* amb metàtesi, i ha quedat desacreditada la de *colossa*:

- *Pignam Gulosam* (1177) - límit de Terol, entre la serra d'Utrillas i Arenós.

- *Penam Golosam / Pena Golosa* (1202) - límit de Linares, entre el riu Sec i el port de Mingalbo.

- *Penna Golosa* (1203) - límit del Boi, entre el coll dels Entreforc i les Fosses del Cit.

- *Pinnam / Pennam Gulosam* (1213) - límit de Culla, entre Xodos i el camp d'Arcedó.

- *Pignam Gulosam* (1239) - límit de Terol, entre Pedrafita i la penya Serrada

- *supremum de Penna Golosa / Pennam Golosam* (1243) - límit de Vilafermosa, entre Lluçena i una senda serra avant fins al port de Chera (¿Caro?).

- *capud Penna Golosa* (1251), *capite Pene Golose* (1382), *cap de Penagolosa* (1384) - límit de Vistabella, entre el cim del Caro i Marinet.

- *Pena Golosa* (1262) - límit de Penyalcalva.

76.- **Pere Bardella, peça de** (terme d'Ares). Topònim derivat de l'antroponímia, amb nom i cognom:

- *peça d'en Pere Bardela* (1294) - límit d'Ares i Vilafranca, entre el mas d'en Centelles i el camí de Vilafranca.

77.- **Pere Daroca, tossal de** (els Carrils, termes de Vilafranca i Benassal). També és un topònim derivat de l'antroponímia, amb nom i cognom:

- *cabeço de Petro Darocha* (1239) - límit de Benassal, entre el barranc Fondo i Corbó.

- *cabeço de Petro Darocha* (1239) - límit de Vilafranca, entre Corbó i el barranc Mal.

78.- **Pero Ximéneç, coll, coves i font de** (port de Mosquerola, amb la font i les dues grans coves més avall vora el camí, terme de Mosquerola). De nou és un topònim derivat de l'onomàstica, amb nom i cognom:

- *covas de Petro Xemeneç* (1204) - límit del Mall, entre el camí de la Mosquerola i la font del

Riu de les Truites.

- *colatum de fonte de Pero Exemeneç* (1239) - límit de Vilafranca, entre la font de les Trui-

tes (un tossal en mig) i el camí a la font de la Penella de la Mosquerola.

79.- **Pinós, coll** (coll de l'Espino, al mas de la Lloma, vora Santa Llúcia, termes de Vilafranca i de Castellfort). Es tracta d'un nou fitònim:

- *colladiello Pinolo* (per *Pinoso*, amb -s- llarga-, 1232), *coladiello Pinoso* (1250) - límit entre Morella i Culla, entre Canalilles i l'Alcantarella, a la vora del Campello Sec.

80.- **Port de Mingalbo, el**. Es tracta d'un topònim àrab, derivat de l'onomàstica, amb un segon element g-lb. El fenomen posterior de canvi de b/v- inicial en síl·laba pretònica de Bengalbo/Vingalbo per m- és habitual en aragonès dialectal (formes com *mandurria*, *mentana* o *moniato*):

- *portum de Avingalbon* (1202) - límit de Linares, entre Penyagolosa i Penyacalva.

- *Avengalbon* (1216) - castell amb terme.

- *Portus de Mingalbo* (1303) - límit de la Tinença, entre Mosquerola i Vilafermosa.

81.- **Prunelles, port de** (entre Gibalcolla, terme de Morella, i el terme de Catí). També es tracta d'un fitònim amb sentit col·lectiu més que diminutiu:

- *portum de Prunellas* (1157) - límit d'Alcanyís, vers Gibalcolla.

- *portum de Prunellas* (1232), *Prunilles* (1250) - límit de Morella (Catí), per on va el camí a València, entre el barranc de la vall de Cirers i el barranc dels Roures.

- *de Prunellas* (1239) - límit de Catí, entre el camí i Gibalcolla.

82.- **Roja, penya** (vora el barranc de na Climenta, terme de Vistabella). Es tracta d'un topònim romanç de les característiques del relleu:

- *Pennam Rubeam / Penna Rubea* (1251) (1382) (1384) - límit de Vistabella, a l'heretat de les Foies d'Ores, abans de la Talaia.

83.- **Roures, barranc dels** (barranc de la Llècua, termes de Morella i d'Ares). Es tracta d'un altre fitònim:

- *barrancum Rubrosum* (1232) (1250) - límit de Morella i Ares entre el port de Prunelles i el Campello de Monio Sancho.

- *barrancho Roures* (1294) - límit d'Ares i Morella, entre el mas de Sebastià Carceler i el camí del Campello Sec. El barranc baixa de la Llècua.

84.- **Salzadella, rambla de** (termes de Morella, Catí i Ares). Es tracta d'un altre fitònim col·lectiu:

- *ramblam de la Sal[ç]adela* (1232), *Salzadela* (1250) - límit de Morella (Catí), entre el terme d'Albocàsser i el vall de Cirers.

- *rivum Siccum* (1239) - límit de Catí, entre la vall de Cirers i el camí.

- *capiti barrancho sive ramble de la Salzadella* (1294) - límit d'Ares amb Morella, entre la rambla Carbonera i el camí de València.

85.- **Santa Maria, font de** (la Mare de Déu de la Font, terme de Castellfort). És un dels dos casos de topònim hagiogràfic, o hagiotopònim:

- *fons de Sancta Maria, in termino Morelle* (1294) - límit d'Ares i Morella, entre Canalilles i la Canada d'Ares.

86.- **Sarsós, vilar** (el Zarzoso, terme del Port de Mingalbo). Trobem aquí un altre fitònim, en

aquest cas una derivació adjectival:

- *talayolam iuxta vilarium Sarçoso* (1251) (1382) - límit de Vistabella, entre el camí d'Aledó i, barranc avall, la senda de les Brugueres.

87.- **Sebastià Carceller, mas de** (a Gibalcolla, terme de Morella). Un altre topònim derivat de l'onomàstica, amb nom i cognom:

- *mansum vocatum de Sabastiano Carceller* (1294) - límit d'Ares i Morella, entre el coll de Gibalcolla i el barranc dels Roures.

88.- **Sec, riu** (cf. riu de Montlleó). Es tracta d'un altre topònim de les característiques de l'hidrografia:

- *rivo Sico de illa Moscarola* (1202) - límit de Linares, entre l'entreforc de Montllat i Penyagolosa
 - *rigum Sicum de illa Moscarola / rigus Sicus* (1203) - límit del Boi, entre les Fosses del Cit i el camp d'Atzeneta.

- *rivum Siccum* (1204) - límit del Mall, entre el ráhal d'Ibn Hassán i el castell del Mall.

- *rivum Siccum* (1239) - límit de Vilafranca, entre Aledó i la calçada dels Cirers.

- *rivum Sichum / Sicum* (1244) - límit de Culla entre el riu dels Àlbers i el terme de l'Alcalatén.

- *rivo Sicco* (1271) - límit d'Atzeneta entre Benafigos i el terme de Vilafamés.

89.- **Serra d'en Galceran, la**. És un topònim doble, amb un element físic (oroogràfic) i un altre derivat de l'antroponímia (un cognom, tant l'antic com el modern):

- *Serra de Vallmayna* (1303) - límit de la Tinença, entre les Useres i les Coves.

90.- **Serrada, penya** (el Milano, terme de Mosquerola). En aquest cas el topònim fa referència a l'aspecte de l'oroografia:

- *pene Serrate* (1202) - límits de Linares. L'altre tossal Serrat ha d'ésser el Pinos Claros.

- *pignam Serratam* (1239) - límit de Terol, entre Penyagolosa i Montllat.

91.- **Scirta, mola** (? , terme de Vilafranca). La transcripció no és fiable, i és de difícil interpretació:

- *mola Scirta* (1274) - heretat de Vilafranca, limita amb el cim del Ribago delamuda de l'Açtor

.Sit.- cf. Cit.

92.- **Solanelles, barranc de** (termes d'Ares i Vilafranca). Topònim mossàrab, en diminutiu, referit a les característiques del terreny quant a l'exposició solar:

- *barranch de Solanelles* (1294) - límit entre Ares i Vilafranca, entre Benafebos i el mas d'en Centelles.

93.- **Talaia, la** (la Picossa, terme de Vistabella). Es tracta d'un topònim romanç sobre les característiques defensives de l'oroografia:

- *ad talayam altam* (1251) (1382) (1384) - límit de Vistabella, entre la Penya Roja i el Montlleó, situada a la serra del Boi, entre el castell i Arcedó, i per tant límit del terme reduït del Boi.

94.- **Torre de Vinrabí, la** (la Torre d'en Besora). El topònim té dos components, un romànic relatiu a l'edificació i l'antre aràbig, segurament un antropònim r-b:

- *Turrem de Vinarabino* (1303) - part de la Tinença.

95.- **Trémols, riu dels** (? , terme de Vilafranca). Es tracta d'un fitònim:

- *rivo de los Tremols* (1204) - límit del Mall, entre el riu de les Truites i el ráhal d'Ibn Hassán.

96.- **Truites, riu de les** (des del Milano, termes de Mosquerola, Vilafranca, l'Anglesola, etc.). És l'únic exemple de topònim sobre la fauna o zoologia (zoònim) documentat. A més, la sinonímia entre *caput, fontem i scalerolam* amb el significat de "brollador, naixement" és més que evident:

- *cap(ut) de rivo de las Truytas* (1157) - límit d'Alcanyís, fa referència al cap o començament.

- *fontem de rivo Truitarum* (1204) - límit del Mall, després de les coves de Pero Ximéneç, riu avall, davant de l'església del Cit, fins al riu dels Trémols.

- *rivus / rivum de Turris (per Truitis)* (1212) - límit de Cantavella, entre l'Alcantarella, davant de l'església i les coves del Cit, amunt, girant cap a Atorella.

- *rivum de Truitis / Truytis* (1213) - límit de Culla vers Cantavella.

- *scalerolam rivi de Truitis* (1213) - límit de Culla, entre el camp d'Arcedó i el mateix riu.

- *rivum de las Truytas* (1239) - límit de Vilafranca, entre l'Alcantarella i la seva font.

- *fontem de las Truytas* (1239) - límit de Vilafranca, entre el mateix riu i, dret per un tossal, al coll de la font de Pero Ximéneç.

- *rivo de las Truciellas* (1241) - límit de l'Anglesola, entre les Bellosiellas i les coves dels Escacs.

- *riu de les Truytes* (1261) - límit del Regne de València, entre Morella i Arcedó, vora l'Esglesiola.

97.- **Useres, les.** Topònim mossàrab (*Osea/Useyas*), potser influït per l'àrab, amb el significat d'"ossera":

- *focem de Campo de Açeneda et de Osea* (1203) - límit del Boi, entre el riu Sec (de Montlleó) i Penyagolosa.

- *ad terme cuberta de les Osseres* (1273) - límit del Castellar, entre Xodos i el riu de Magranes.

- *les Useres* (1303) - límit de la Tinença, entre Xodos i la Serra de Valimanya (d'en Galceran).

- *las Useyas* (1335) - límit de Lluçena, entre l'Alcalatén i el Castellar.

98.- **València, camí de** (termes de Morella i Ares). Topònim llatí:

- *viam que vadit apud Valentiam* (1232), (1250) - límit de Morella, entre el port de Prunelles i el barranc dels Roures.

- *caminum Valencie* (1294) - límit d'Ares i Morella, entre la rambla de la Salzadella i el coll de Gibalcolla.

99.- **Valldossera** (i Valldußera, termes de Vistabella i Culla). Combinació de dos elements romànics, un del relleu i l'altre relacionat amb el zoònim "ós":

- *Vallis Ursera* (1202) - el Boi.

100.- **Vilafamés.** Topònim mixt, amb una primera part romànica relativa a l'edificació o situació jurídica, seguit del que sembla un antropònim àrab f-m-s o h-m-s:

- *Vilafameç* (1244) - límit de Culla, entre el terme de l'Alcalatén i la rambla Carbonera.

101.- **Vilafermosa** (i Vilamalefa). Són, com l'anterior, topònims mixtos amb una primera part

igual i la segona en el primer cas romànica relativa a les característiques estètiques, i en el segon cas aràbiga m-l-f:

- *Vilaformosa* (1303) - límit de la Tinença, entre el Port de Mingalbo i Xodos.
- *Vilamalepha* (1335) - límit de Lluçena, entre Xodos i Ludient.

102.- **Vilafranca.** Es tracta del mateix cas, però amb un segon element d'origen germànic que fa referència a la situació jurídica, amb algun privilegi o llibertat específica atorgat després de 1239 i abans de 1253:

- *Villafranca* (1253 -traducció de 1695-, 1275) - vora els molins de Montlleó i el castell del Boi.
- *Villafrancha* (1263, 1272, 1274) - part de la Tinença de Culla.
- *camí de Vilafranca* (1294) - límit d'Ares i Vilafranca, entre la peça d'en Pere Bardella i la lloma d'en Bernat Fabregat.
- *terminis de Villafrancha* (1303) - límit de la Tinença, entre Ares i Mosquerola.

Vilamalefa, cf. Vilafermosa.

103.- **Vilar de Canes.** Es tracta d'un topònim mixt, amb una primera part romànica que designa un lloc de població i la segona relativa a la botànica, un nou fitònim:

- *Vilar de Canes* (1303) - part de la Tinença.

104.- **Vilar dels Estrets, el** (Vilar de Canes). Com l'anterior, però amb una segona part sobre els accidents físics:

- *Villar de los Angostos* (1239) - límit de Benassal, entre els cims Carrascosos i la Vall Carbonera.

105.- **Vistabella.** Topònim romanç amb dos elements, un nominal i l'altre adjectival, sobre característiques subjctives de l'indret:

- *Pulcra Vista* (1251) - carta de població.
- *Vistabella* (1263, 1303) - part de la Tinença.
- *Vistabella* (1271) - límit d'Atzeneta, entre l'Alcalatén i Benafigos.

106.- **Xodos.** Topònim d'etimologia i significat insegurs:

- *Xodos* (1213) - límit de Culla, entre el coll dels Entreforc i Penyagolosa.
- *Xodos / Chodos* (1251) (1382) (1384) - límit de Vistabella, entre el Marinet i les Foies d'Ores.
- *Xodos* (1273) - límit del Castellar, entre el riu de Magranes i les Useres.
- *Xodos* (1303) - límit de la Tinença, entre Vilafermosa i les Useres.
- *Chodos* (1335) - límit de Lluçena, entre el terme del Castellar i el de Vilamalefa.

4. MAPA DE SITUACIÓ

5. CONCLUSIONS

Un corpus toponímic com el que aquí ha estat tractat permet una anàlisi prou completa dels elements constitutius del mateix. En primer lloc he analitzat els referents de cada topònim, que donen una gran varietat d'elements de la geografia física i humana de la comarca al segle XIII. Els referents són els següents:

1. Barranc (51, 58, 60, 68, 83, 84, 92), en correlació amb deu, entreforc, escalerola, font, rambla,

riu i torrent componen els topònims de referent hídric. En dos cassos és equivalent a rambla o riu. Potser puga donar-se-li una explicació exclusivament orogràfica.

2. Calçada (34, 52, 63), en correlació amb camí, pas, sendera i via, es tracta de les comunicacions. Fa referència a un camí empedrat o «calçat», no necessàriament una via romana.

3. Camí (5, 25, 70, 98, 102). Veure calçada.

4. Camp (7, 11, 24, 25, 26, 70), en correlació amb campello, heretat, peça. Sembla fer referència a un indret conreat, d'extensió diversa. És interessant la seva identificació amb *fundum* (70), car se'l faria equivalent a heretat.

5. Castell (9, 21, 45, 59), en relació amb torre, indica un nucli administratiu-estructural del territori, fixat a una fortificació que li serveix de seu.

6. Coll (14, 30, 46, 48, 53, 55, 63, 78, 79, 80, 81), en relació amb *portum*, relacionat amb pas i amb les comunicacions, però també amb l'orografia, ha de fer referència a un pas entre muntanyes, però no per això queda sense validesa l'aplicació a un turó (*collatum* o *collado*, 14, 46, 63, 78, 79).

7. Cova (37, 47, 78). No es sol utilitzar com a punt de referència, si no es tracta d'un accident notable, com en el cas de les de Mosquerola (78).

8. Cim (6, 30, 31), o *somus* / *summum*, equivalent a serra, i en relació amb els orònims mola, roca i tossal.

9. Entreforc (11, 27, 46, 67, 97), que fa referència a la confluència de dues corrents d'aigua, una de les fites de referència emprades sovint en la delimitació dels termes: entre Atzeneta i les Useres (11 i 97, focem; 46 *forçatis* / *inforçatis*); entre Ares i Morella (27, forcall); entre Linares i Cantavella (67, *forças*); entre Benassal y Culla (68, *forcallo*).

10. Església (38), o millor ermita o capella.

11. Foia (13, 50, 72), en relació amb pla i vall, però de dimensió més reduïda, a manera de clotada, i en relació també amb camp, per la possibilitat de reducció per al conreu.

12. Font (64, 70, 78, 85), amb *caput* o deu, com a lloc de neixement d'un corrent d'aigua.

13. Granja (1), en relació amb mas i molí.

14. Heretat (12, 28, 45, 54, 62, 65, 70 i 73), en relació amb el camp abans esmentat, designada amb el terme *fundum* i també *regallum* / *rigallum* per l'àrab *râhal*.

15. Lloc (8, 16), denominació molt genèrica, equivalent a indret.

16. Lloma (17), equivalent a coll o turó.

17. Mas (19, 33, 87), o *mansus*, heretat reduïda lliurada a un particular amb una carta de donació específica. Relacionat amb la granja.

18. Mola (9, 10, 39, 64, 91), en relació amb l'orografia, d'àmbit molt limitat.

19. Molí (68), en relació amb la granja i masada, un indicatiu de la geografia humana.

20. Pas (4), en relació amb les vies de comunicació, designa un pont sobre una corrent d'aigua.

21. Peça (76), en relació amb camp, designa una propietat rural partida o sortejada.

22. Pla (4, 35, 62), en relació amb vall, designa una gran superfície apta per al conreu.

23. Rambla (29, 84), en relació amb els hidrònims, sobre tot amb «riu sec», no queda clara la dualitat amb barranc (84).

24. Riu (2, 29, 56, 57, 59, 70, 88, 95, 96), el més clar dels hidrònims, per fer referència a un corrent continu (riu de les Truites), en contraposició al que no ho és (riu Sec = riu de Montlleó). Però aquesta distinció no sempre és clara.

25. Roca (23, 41, 82, 90), amb penya i similars, fan referència a l'orografia.

26. Sendera (22), sobre les vies de comunicació de mínima importància.

27. Serra (40, 50, 89), en relació amb l'orografia, designa una successió de muntanyes.

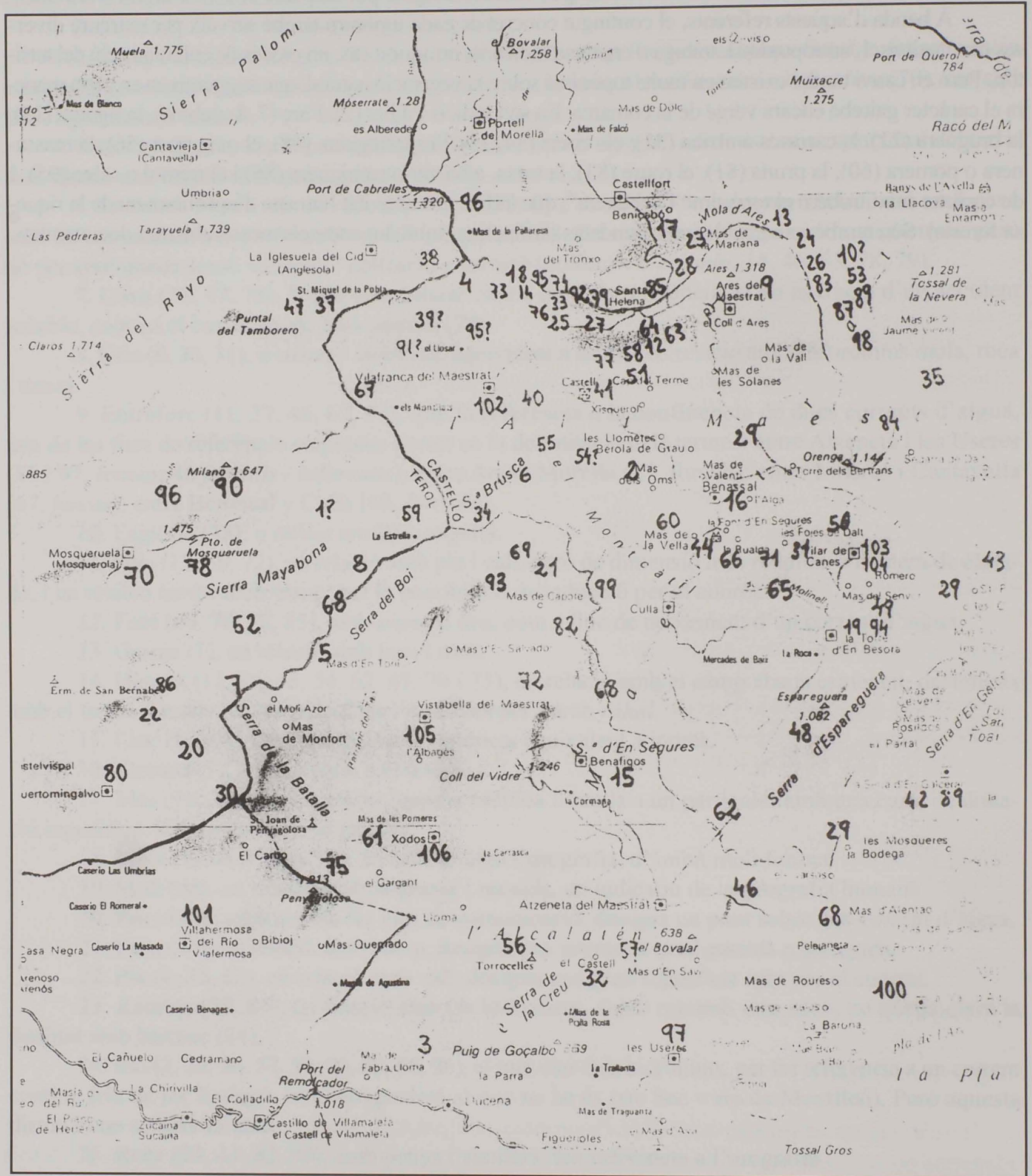
28. Torrent (40), equivalent a barranc.

29. Torre (94), en relació amb castell.

30. Tossal (66, 67, 77), junt a muntanya (*cabeço / monte / podio*) i penya, en relació amb l'orografia.

31. Vall (20, 29, 40, 99), en relació amb pla, sembla designar per on passa el curs d'un riu o rambla.

A banda d'aquests referents, el contingut concret de cada topònim també serveix per extreure diverses conclusions. L'antroponímia aràbiga o cristiana indicaria, en aquest cas, un procés de colonització del territori. Però en canvi també existeixen molts topònims sobre la vegetació natural, que suggereixen en certa manera el caràcter gairebé encara verge de la comarca. En són indicis l'àlber (2), l'arç (7, 8: dubtós), la figuera (15), la bruguera (22), la carrasca o alzina (31), els cirers (34, 35), l'esperguera (48), el magraner (56), la massanera o pomera (60), la pruna (81), el roure (83), la sarsa, albarzer o romiguera (86) i el trémol o salze (95). I de caràcter mixt trobem el topònim "Carbonera", que indica una activitat humana d'aprofitament de la riquesa forestal. Són també remarcables els abundants diminutius, sobre tot entre els mossarabismes documentats.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1203, octubre, 1 - Terol

Donació de Pere el Catòlic a Arnau Palatzí del castell anomenat, segons els cristians, el Boi, i Valldosera segons els sarraïns, amb l'obligació de pau i guerra, de la construcció i població. Carta partida per ABC.

ACA, Pere II, P167; *CODOIN* 8, 93-94; Ledesma 1991, 171 (incomplet)

Notes marginals: *In sacco de ·i· recondito in armario pretitulato instrumenta facientia per negotiis Turolii. De Penagolosa. Rex Petrus antiquus. Anno m·cc·iii. En l'armari de Terol en lo sach de la ·i· / Super castro de Bos, alias vocato Vallis Oçera, prope Penya Golosam.*

Ad notitiam cunctorum perveniat quod ego, Petrus, Dei gratia rex Aragonum et comes Barchinone, per me et per omnes successores / meos, concedo, laudo, dono et per presentem scripturam confirmo tibi, Arnaldo Palatini et tuis omnibus successoribus, / castrum et locum qui vocatur secundum christianos Bos, et secundum sarracenos Vallis Ursera, hoc modo, videlicet, quod illum locum construatis et / populetis, et vos et vestri successores per hereditatem habeatis et possideatis perpetuo, ita tamen quod de ilo castello et loco / per me et per meos successores regnatos in regno Aragonis pacem et guerram contra cunctos faciatis quancumque et / quotienscumque a me vel a nostris tibi vel tuis fuerit dictum et mandatum, et etiam quod non prodeat vel exeat malum sive dampnum / terre mee et regno meo, et si aliquid malum vel raubarum inde exiret, bona fide teneris tu et tui, qui predictum / castrum habuerint, predictum malum et raubarum restituere et emendare iuxta iudicium curie mee. Assigno autem / et dono terminos huic castello de Penna Golosa usque ad collatum de Forcatis, et ex alia parte de Penna Golosa usque / ad fossas de Meo Cide, de Fossas de Meo Cide usque ad rigum Sicum de illa Moscarola et sicut tenet rigus Sicus usque ad / focem de Campo de Açeneda, et de Osea inctus. Sic dono tibi istos terminos totos intus per circuitum apud ipsum castrum. Predictum / autem castrum et locum, cum istis predictis terminis, cum ingressibus et egressibus suis, cum aquis, pascuis, pratis, silvis et / nemoribus, heremis et populatis, sicut dictum est, dono et concedo tibi, Arnaldo Palatini et tuis omnibus successoribus per hereditatem propriam predictis conventionibus mihi et meis salvis et retentis integre michi et meis. / Data apud Turolium die dominica prima mensis octubris per manum Iohannis de Berax, domini regis notarii, et mandato eius / scripta sub era millesima ducentesima quadragesima prima. / Sig+num Petri, regis Aragonum et comitis Barchinone. / Huius rei testes Berengarius de Attentia senior in Turolio, Eximinus de Lusía senior in Sos, Petrus Xemini de Orrea senior in Burgia, / Garcia Rumei senior in Calatayub, Bernardus de Castellazolo senior in Ainsa, Petrus Sesse senior in Aranda, Blaschus Rumei senior in Tirasona. / Sig+num Iohannis de Berax.

2

1239, març, 18 - Terol

Concessió de Jaume I al jutge, alcaldes, jurats i consell de Terol d'un ample terme per pastures entre el riu Túria i les penyes Serrades de Linares, actual terme de Mosquerola. Còpia de 1732 d'un pergami transcrit el 1495 a un llibre de l'arxiu d'Arcos, per un plet d'Abejuela amb Andilla.

AHN, Consejos suprimidos, leg. 23.292/B, ff. 25-26 (també ff. 77-77v).

Pateat universis presentem paginam inspecturis quod nos, Iacobus, Dei gratia rex Aragonum, Maioricarum et Valentie, comes Barchinone et Urgelli et dominus Montispesulani, per nos et omnes successores nostros, damus et concedimus vobis, fidelibus nostris Ferrando Petri, iudici, et alcaldis et iuratis et toti concilio Turolensi, tam de villis quam de aldeis, tam presentibus quam futuris, per stremos, ad omnes vestros ussos, montes, cerros sive serras et planos, cum herbis, aquis et lignis,

cum pratis, paschuis et suis pertinentiis universis, sicut incipitur a flumine de Guadalaviar, et vadit cerro ad turrim de la Cuba, que dicitur Serriella, et sicut vadit ad lossam et ad sumum de Cutema, et exiit ad la Cobam de Abenferruz et ad sumum de Foz de Cherutea, et vadit ad fontem Sançosa, et vadit ad sumum de portu de Bexis de la Salada, cum omnibus almansis, et exiit ad fozem de Bexis, et donatur per cerrum in turre de talaya de Bexis, et exiit ad turrim de la Caba de Xerica et de ipsa in sursum, et vadit ad Carbentias et ad montem Algaral, et exit ad lacavam de Castello de Montan, et vadit ad Olvano, et exit ad Petram Sitam et ad Pignam Gulosam, et vadit ad Pignam Serratam, et ad Montlat, et ad Cassiellas, et ad lagunam Frigiam, et ad Mascarosas, et ad costam de la Serreçuela, et exiit ad aliam pignam Serratam. Hec omnia supradicta habeatis franca et libera vos et vestri, sine montagio vel erbagio, quod non detis de vestris ganatis unquam, quos teneatis vel pascant ibi, nobis nec alicui alii persone viventi, et retinemus quod non posint unquam infra dictos stremos sive terminos ulli alii homines in aliquo loco facere populationem nisi vos, concilium de Turolio, qui possitis facere populationem, de quinquaginta populatoribus tantum, intra caminum regium in quocumque loco volueritis de Valentia usque ad Turolium, propter bonum et custodiam camini atque deffensionem. Data Valentie quintodecimo kalendas aprilis hera millesima cc^a.lxx^a septima. Signum + Iacobi, Dei gratia regis Aragonum, Maioricarum et Valentie, comitis Barchinone et Urgelli et domini Montispesulani. Huius rei testes sunt Eximinus de Urrea, Guillermus de Montecateno, Ferrandus de Azagra, Guillermus de Aquilone, Assalitus de Gudal. Sig+num Guillermi, scribe, qui mandato domini regis pro domino Ugone, Barchinonense episcopo, cancellario suo, hoc scribi fecit loco, die et era prefixis. Lectum fuit regi.

3

1286, novembre, 15 - Port de Salou

Donació d'Alfons el Liberal a Guillem d'Anglesola dels drets que pogués tenir sobre el castell del Boi, després de la presa i custòdia del mateix pel seu pare Pere el Gran, a causa de les malifetes de Ferrís de Liçana, anterior alcaid, i per altres motius. Original.

AHN, Montesa, carp. 483, perg. 138-R.

Notes marginals: *Carta de donació real del castell del Boy feta a n Guillem d'Angulària. n° 40. 38. n° 17. / Del Archivo General de la Orden de Montesa, Armario 1, cajón 8 privilegios reales, lio 3, número 38.*

Noverint universi quod nos, Alfonsus, Dei gratia rex Aragonum, Maioricarum et Valentie ac comes Barchinone, per nos et nostros, damus et concedimus vobis, nobili et dilecto viro Guillermo de Angularia, et vestris, imperpetuum, / omnia iura domino Petro, inclite recordationis regi Aragonum, patri nostro, et nobis pertinentia et pertinere debentia in casto del Buy et terminis suis, tam ratione expensarum per ipsum patrem nostrum seu per / nos vel aliquem alium nomine nostro et deque partis nostri factarum in custodia dicti castri, quam ratione malefactorum factarum terre vestre per Ferricium de Liçana, tunc tenentem dictum castrum, vel per quoscumque / alios qui ipsum castrum tenuerint, seu per aliquos homines eiusdem castri, quam alia qualibet ratione. Cedentes vobis in predictis omnibus et singulis omnia iura nostra et omnes actiones reales et personales, / utiles, directas et mixtas que domino patri nostro competunt et que nobis nobis competunt et competere possunt super dicto castro del Buy et terminis eiusdem, et ratione eiusdem castri ratione expensarum / per dictum dominum regem patrem nostrum et nos factarum tam in captione quam custodia dicti castri, et ratione malefactorum predictarum et qualibet alia ratione. Volentes ac etiam statuentes / quod omni actione, exceptione, deffensione et alio etiam quovis iure dicto patri nostro et nobis competenti in dicto castro et termino eiusdem rationibus supradictis vel aliqua earumdem possitis uti in iu/diciis et extra contra quascumque personas, prout nos face-

re poteramus ante cessionem presentem. Sicut melius dici et intelligi potest, ad vestrum et vestrorum bonum et sincerum intellectum. Mandantes / universis officialibus et subditis nostris quod predictam concessionem nostram firmam habeant et observent et faciant observari et non contraveniant aliqua ratione. Data in Portu Salodii ·xvii^o· kalendas / decembris anno Domini millesimo cc^o·lxxx^o sexto./

Signum + Alfonsi, Dei gratia regis Aragonum, Maioricarum et Valentie ac comitis Barchinone./
Testes sunt Petri Cornelii, Berengarius de Entença,/ R. Fulchonis, Sancius de Antilione, Petrus Martini de Luna./

Sig+num Raimundi Escorna, dicti domini regis scriptoris, qui mandato eiusdem hec scribi fecit et clausit loco, die et anno prefixis.

4

1328, juliol, 18 - Montalbà

Confirmació de Jaume II de la fitada de les pastures del terme de Mosquerola -vora Vistabella, el Port de Mingalbo, Linares i Fortanet- que poden aprofitar lliurement els de Castelló i de Vila-Real per al seu bestiar. En romanç.

ACA, Cancelleria, reg. 476, ff. 145v-147.

[...] primerament, quando queran subir en lures ganados ent a término de Mosqueruela asalirán de término de Vistabella e entrarán en término de Mosqueruela que vayan pascendo con lures ganados caminando e que se pueden stendre e examplar fuera camino no daseparando el todo el camino, mas levando por el camino toda vía alguna partida de bestiar, e encara que puedan abeurar a la fuent del Taxuelo, e quando alí haian abeurado que tornen el camino e que vaian pascendo segund dicho es; empero que se caten de no fer tala ho danyo en mesces ni en vedados o çerrados, e si lo faiesen peyten la pena an lo fuero contenida, e de la villa de Mosqueruela a suso vaian caminando los bestiares de Castellón e de Vila-Real en la manera sobredita e paxendo por el boalar de Mosqueruela entre les Penyellas que son sobre la piessa que es dicha de Domingo Xulbe do yo he feyto fincar moyón de piedra sobre les dites Penyeles, e de allí adelant pascan por todo el término de Mosqueruela anta la part del Puerto, como va del dito moyón adelant, e sale al mas de Johan de Carmyana, e del dito mas adelant como es senyalado e mollonado por moylones e senyales de cruçes en los pines de lugar en lugar, e salle al mas que fue de Johan de la Cruç, e agora es de Johan Ivanyes de Riera, e del dito mas adelant que puedan pexer por todo el término de Mosqueruela como affruenta e parte con el término de Linares entro a la penya Calviella, segund que por mi es moylonado e consignado, e de Penya Calviella adelant como traviessa todas las lomas e los pinares, segund que es moylonado per moylones e cruçes, e salle /146v/ al mas Viello, que es dito de los Vilarejos, que fue de don Pero Calvo, e agora es clamado mas del Roig, do ha fincado ·i· mollón de piedra oriella de la caça de dicho mas, e de la dita casa adelant ante la part devall de Linares, que pueden pascer todo el término como traviessa por el pinar que es clamado Pinar Ciego, segund que es senyalado de moylones e de cruces, e traviessa la canyada que es dita del Tordo entro ha la Torressiella Caida e el mas que fue de don Michel de la Gueruela, e de la dita Torreçiella adelant como traviessa la canyada mediana e la canyada de la fuent de la Penyella e salle al mas de Miguel Pascual de la fuent de la Puercha, e de hi adelant ell barrancho aiuso e salle al mas de Pero Castiello, que es en somo de la fueya de Sarazuela de Fortanet, e que haian abeuradero los ditos bestiares en la fuent de la Penyella, do·n han abeuradero para sus ganados los ditos homnes de Mosqueruela e del dito mas de Pero Castiello adelant paschan los ditos ganados de Castellón e de Villa-Reyal en la part del verranco de Ceticos, como parten término los de Mosqueruela con los de Fortan[et] e con los de Vayl de Linares, e después que paschan todo el término aderador, como torna a la otra part de los términos de Vayl de Linares e de Linares e del Puerto entro al lugar de Mosqueruela, assí como es concluido

aderador e moylonado por moylones e por cruces [...].

5

1405, agost, 20 - Atzeneta

Renúncia d'en Domingo de Campos, síndic del Boi, en representació dels veïns i habitants del lloc, al seu propi terme i municipi, retenint-se les propietats privades. Còpia feta a Montesa el 26 d'agost de 1752 a partir d'un pergami escrit pel notari Bernat Narbonés, mostrat a frare Josep Ramírez, arxiver general de l'orde, per Pere-Benet Cantavella, escrivà de Vistabella.

ARV 948, 2511-2

Notes: 1405, agosto, 20. *En Vistabella, renuncia hecha por los habitantes del lugar del Boy en poder del Maestre de Montesa Frey don Berenguer March, del dicho lugar, sus términos y demás pertenencias para agregarlo a la villa de Vistabella, con retención de sus casas y posesiones. / Del Archivo general de la Orden de Montesa. Armario 2º, cajón 30, lio 3º, n. 3.*

Coneixeran tots que jo, en Domingo de Campos, vehí del loch del Boy, en nom meu propi e com a misatjer, síndich e procurador dels prohòmens e bons hòmens, vehins e habitants del dit loch, ço és, de n Anton Rovires, justícia del loch desús dit, de n Anton Archayne, d'en Joan Mancho e d'en Nadal Fabregat, vehins e habitants del dit loch del Boy, Com al present no siam ni sien pus habitants, pobladors ni domiciliats o stadants en lo dit loch, atenent que, com en lo dit loch antigament volguésen estar e habitar de vint y cinch a trenta pobladors o casats e d'allí a nsús, e per rahó de les maldats que en lo dit loch són stades en temps passats, e per / pagar lo sou de les cavalleries e altres del temps de la guerra de Castella, e molts altres càrrechs, als quals lo dit loch era tengut e obligat, lo dit loch sia vengut quasi a total despoblació e derruhiment, en tant que de lonch temps a nsà ni ara de present no habiten ni estan en lo dit loch pus de les sobredites cinch persones o casats, e lo terme del dit loch sia quasi tot herm, incult e no conrreat per la dita despoblació e derruhiment en què és vengut, com no y haja persones qui aquell puxen conrear e panificar axí com se pertany, e encara sia molt endeutat e de moltes e grans quantitats a la jornada de huy encarregat, les quals lo dit loch e los habitants al / present en aquell no és o són bastants a pagar, e per les dites rahons e altres venia ja e vendria molt més a final e total destrucció, per la qual se seguiria gran dany a l honorable orde de Montesa, del qual lo dit loch és, e als dits habitants qui a present hi són, si de remey convenient no y era provehit, e entre los desús nomenats principals meus e mi sia stat rahonat, practicat e tractat moltes e diverses vegades que los dits al present habitants en lo dit loch no s porien sostenir de estar e habitar en aquell, si donchs no renunciaven lo dit loch al dit orde e a que aquell fos ajustat e unit e incorporat al loch de Vistabella, qui pagàs los dits deutes e càrrechs als quals lo dit loch és tengut o obligat, o la major part / de aquells, o renunciant aquell al dit orde, fes de aquell dit loch e térmens lurs a ses voluntats. Per tal, de tot lo dret dels dits meus principals plenàriament informat e certificat, e en nom e veu de aquells sobredits, de certa sciència, ab aquesta present pública carta en sa força en per tots temps valedora e en alcuna cosa no revocadora, en los dits noms renunciem en mà e poder del molt reverent e religiós senyor lo senyor frare Berenguer March, maestre de Montesa e de sant Jordi, ara president en lo dit orde de Montesa, present e acceptant, al dit loch del Boy e termes de aquell, e a l exersisi e ús de la jurisdicció criminal, civil o mixta que y exersien e usaven, / e a totes les coses generals que los habitants del dit loch hi exersien, possehien e havien per lo dit orde, e als oficis de justícia, mustasaf, jurats e altres oficis que en lo dit loch per la senyoria e per fur hi haguésem e exersisen, ni a mi ni als dits meus principals ni al dit loch se pertanyguesen o pertànyer poguesen per qualsevol rahó, derrenclint e desamparant de present lo dit loch e terme de aquell al dit senyor maestre e

orde seu, a fer de aquells e de la dita jurisdicció e oficis e altres a lur voluntat, exceptades les terres, possessions, heretats, casses e alberchs que jo e los sobredits nomenats meus principals e cascun de aquells havem e posseim en lo dit loch e terme de aquell, / les quals nos retenim a nós e a nostres successors, e les quals vull que romanguen salves e segures a mi e als meus dits principals e successors meus e d'aquells a fer de aquelles a lurs voluntats, axí com d'así atràs havem tengudes e posseïdes e huy en dia aquelles tenim e possehim, com aquelles dites cases, alberchs, heretats e possessions jo ni los dits meus principals no hajam renunciades ni entenam a renunciar; e ab aquesta condició, jo, en nom dels dits meus principals, he renunciat al dit loch e térmens de aquell en mà e poder del dit senyor mestre, que les dites cases e alberchs, possessions e heretats nos romanguessen salves e segures a nós e a nostres successors a fer-ne / a nostres voluntats, segons dit és, e no sens la dita condició e retenció, prometens en los dits noms e en bona fee convenients que contra les dites coses no vendré ni alcú venir faré, palesament o amagada, per alcuna causa, manera o rahó, ans renuncia en los dits noms a tot fur, dret, privilegi, rahó, constitució, benefici e ajuda que valer e ajudar-me'n pogués. Les quals coses foren fetes en lo loch de Atzaneta a vint dies del mes de agost de l any de la nativitat de Nostre Senyor mil quatre-cents cinch. Sen+yal d'en Domingo de Campos damunt dit, qui en los dits noms les sobredites coses lou, atorch e ferm. Testimonis foren a les dites coses apellats e demanats l'onrat n'Uguet Sentvicents, natural de Barcelona, en Joan / Guerola, natural de València, de casa del dit senyor mestre, e en Miquel Atzuara, escuder de l honorable e religiós frare Berenguer Domenge, comanador de la Tinença de Culla.

Sig+num mei Bernardi Narbonesi, auctoritate illustrissimi domini regis Aragonum notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem, qui predictis interfui eaque scribi feci... et clausi loco, die et anno superius adnotatis.

6

1405, agost, 20 - Atzeneta

Manament de frare Berenguer Marc, mestre de Montesa, incorporant el terme del Boi, a causa de la renúncia que n'han fet els veïns, al terme de Vistabella, amb els capítols i pactes ressenyats. L'annexió és aprovada pel capítol de l'orde de Montesa. Còpia feta a Montesa el 26 d'agost de 1752 a partir d'un pergami escrit pel notari Bernat Narbonés, mostrat a frare Josep Ramírez, arxiver general de l'orde, per Pere-Benet Cantavella, escrivà de Vistabella.

ARV 948, 2511-2

Notes: 1405, agosto, 20 En Adzaneta. *Agregación y unión por el Maestro de Montesa Frey Berenguer March, con aprobación de toda la orden, del término y lugar del Boy con todas sus pertenencias a la villa de Vistabella, según ciertos capítulos insertos. / Del Archivo general de la Orden de Montesa. Armario 2º, cajón 30, lio 3, n. 4.*

En nom de aquell que és Pare, Fill e Sanct Sperit. Coneixeran tots que nós, frare Berenguer March, per la gràcia de Déu humil mestre de la cassa de Sancta Maria de Montesa de la cavalleria de Calatrava, de l'orde de Cístell e de la cavalleria de Sant Jordi, atenents que, com en lo loch nostre del Boy, situat dins la Tinença de Culla del nostre Maestrat de Montesa, antigament solguesen star de vint y cinch a trenta pobladors o casats, e per rahó de les mortaldats qui en lo dit loch són estades en temps passats, e per pagar lo sou de les cavalleries e altres del temps de la guerra de Castella, e molts altres càrrechs als quals lo dit loch era tengut, lo dit loch sia vingut quasi a / total despoblació e derrecliment, en tant que de lonch temps a nsà, ne ara de present, no habiten ni estan en lo dit loch pus de cinch persones o casats, e lo terme del dit loch sia quasi tot erm, incult e no conreat, per ço com en lo dit loch no habiten ni estan tantes persones com solien estar qui aquell puixen conrear e panificar així com se pertany, e encara sia

molt endeutat e de molts e grans quantitats a la jornada de huy encarregat, les quals lo dit loch o los habitants en aquell al present no és o són bastants a pagar, e per les dites rahons lo loch desús dit venia ja e vendria molt més a final e total destrucció, per la qual se ensequiria gran dany a nós e nostre orde e als habitants en lo dit loch, si per nós del remey / desús scrit no·y era socorregut, per lo qual entenem ésser provehit a la indemnitat de aquell e coses desús dites mils que per alia via, per tal, de tot nostre dret e del dit nostre orde plenàriament certificats e informats, de voler e exprés consentiment e ferma dels honrats e religiosos frare Berenguer Domenge, comanador de la dita Tinença, de frare Andreu Falcó prior, de frare Gastó Coloma e de frare Pere Guillem Lansol, companyons nostres e encara de consentiment e exprés voler d'en Domingo de Campos, missagé a nós per los habitants del dit loch del Boy tremès, ço és, de·n Anton Rovires, justícia del dit loch, de·n Anton Arcayne, d'en Johan Marcó e d'en Nadal Fabregat, e en nom e veu e com a síndich e procurador de aquells, per concentre / e lur voler e assentiment prestar en les coses desús e dejús escrites, lo qual, en nom e veu de aquells en lo present dia en mà e poder nostre, com al present no·y fossen pus habitants ni domiciliats, ha renunciat al dit loch e a les coses generals de aquell, les lurs pròpies heretats a si retengudes, ab carta pública rebuda en lo present dia per lo notari dejús scrit, segons que en aquella és contengut, donam, atorgam e unim, ajustam, incorporam e metem e aplicam lo dit loch nostre del Boy, ab tots sos termes e pertinències, a la universitat e loch nostre de Vistabella e als termes de aquell e als habitants e habitants en lo dit loch de Vistabella, presents e esdevenidors, e en loch, nom e veu de aquella e aquell als justícia, jurats, prohòmens / e consell del dit loch de Vistabella e a vosaltres, en Domingo Puig e a·n Pere Casals, notaris, misatgers de la dita universitat de Vistabella, per aquesta rahó a nós trameses per a acceptar lo present contracte, presents, e a·n Berthomeu Cantavella, en nom de síndich e procurador de la universitat del dit loch de Vistabella e singulars de aquella, semblantment present, havent plen poder de acceptar les sobredites e dejús scrites coses, ab carta de sindicat de la dita universitat, rebuda per lo notari dejús scrit a vint y sis dies del mes de juliol de·l any dejús scrit mil quatre·cents y cinch, en axí que d·así avant lo dit loch e terme del Boy sie tot un cors, un carrer e un terme de e ab lo dit loch de Vistabella, e aquells puixen ampriar e usar los vehins e habitants del / dit loch de Vistabella per si e ab lurs bèsties e bestiars e altres, així com los lurs térmens propis, e que sia tot dit un loch, un terme e una contribució en pagues, col·lectes, peytes e altres talles o exaccions, franquehes e libertats e en totes altres coses que dir o nomenar se puixen, tollen, removen e del tot foragitan ab la present nostra carta tota jurisdicció civil, criminal e mixta e altre qualsevol que d·así avant fos donada e atorgada al dit loch del Boy e terme de aquell, e aquell dit loch hagués aquella usada e acostumada usar e exersir en lo loch desús dit, donam e aplicam lo ús de aquella dita jurisdicció al dit loch, concell e universitat de Vistabella e als dits en Domingo Puig e Pere Casals, en los dits noms, e en Berthomeu / Cantavella, en nom de síndich de aquella, acceptants e rebents, la qual dita jurisdicció lo dit loch e universitat de Vistabella ús e exersescha per nós e orde nostre, segons fur de València. Aquesta emperò incorporació, donació e unitat del dit loch e terme del Boy fem a la dita universitat, consell e loch nostre de Vistabella ab tot lo eixersisi e ús de la dita jurisdicció al dit loch nostre de Vistabella, universitat e consell de aquell e aquella, segons dit és, sots les formes, maneres e condicions en los capítols dejús incerts contengudes e declarades:

Primerament, que lo dit loch del Boy e los térmens de aquell sien termes aterminats ab los termes e dins los termes de Vistabella, ab tota jurisdicció civil, criminal o mixta e altre qualsevol / eixersisi e conexensa de aquells, la qual jurisdicció e eixersisi de aquella sia e pertanyga al justícia de Vistabella e no a altre, lo qual dit justícia eixersescha aquella per nós e orde nostre segons fur de València, e que les forques del dit loch sien desfeytes e derrocades, e que d·así avant no haja justícia alcú en lo dit loch del Boy, ans lo justiciat del dit loch sia e pertanyga al justícia e universitat del dit loch de Vistabella, ensemps ab tot lo eixersisi de la jurisdicció civil, criminal e mixta, segons dit és, així com fa del dit loch de Vistabella.

Item, que la universitat del dit loch de Vistabella e los habitants e habitants en aquella d'así avant hagen e tinguen e possehexquen lo dit loch del Boy ab tots llurs térmens, terres, heretats / e amprius, uses, herbes, pastures, aygues, cases e a tots altres drets e coses que dir e nomenar se puixen, axí com de llur cosa pròpia, en la forma e manera que tenien, possehien e havien lo dit loch de Vistabella e térmens de aquell ans de la present incorporació e unió, exceptades les terres, possessions e heretats que en Domingo de Campos, n·Anton Rovires, n·Anton Archayne, en Johan Marcó e n·Antoni Fabregat, e altres que habitaven e habiten de present en lo dit loch, han e posseheixen en lo loch desús dit del Boy, les quals a aquells e a cascú d'ells e a llurs successors romanguen salves e sengles e segures, axí com d'así atràs les han possehides e tengudes, e huy en dia tenen e posseheixen, com ab tal condició haguéssem e haguen renunciat en mà e poder nostre lo dit loch e / térmens de aquell, e no sens aquella condició, e retengudes vers si les dites heretats, segons que per la desús dita carta de renunciació apar e·s demostra obertament.

Item, que lo dit loch del Boy, ab sos termes e pertinències, e ab totes les franquehes e libertats que ha e li pertanyen, e ab tots altres drets de aquells sien d'así avant del dit loch e universitat de Vistabella e de la jurisdicció e contribució de aquella a totes lurs voluntats, salves les retencions dejús declarades tan solament.

Item, que d'así avant no sien dits termes del Boy, mas que·ls dits termes del Boy e los térmens de Vistabella, tots aunits e ajustats axí com ho són, sien dits e nomenats térmens de Vistabella.

Item, que lo consell e universitat del dit loch de Vistabella, / ensemps ab los ça enrere vehins del dit loch del Boy, sien tenguts pagar tots ensemps tots los deutes e càrrechs censals, anuals, pencions e altres quantitats de diners als quals e a les quals lo dit loch del Boy e los habitants de aquell erent tenguts donar e pagar ans de la present incorporació e unitat, exceptat en quatre mil sous de vera sort que lo dit loch del Boy deu a·n Berenguer Centelles, del loch de Vilafranca vehí, o dels hereus de aquell, dels quals mil sous lo dit loch del Boy li fa cent sous de cens o annual penció cascun any en cert termini, los quals la dita universitat de Vistabella no sia tenguda pagar alcuna cosa, així en la vera sort dels dits mil sous com en lo dit cens o annual penció que·s fa de aquells, sinó que los dits olim / habitants del dit loch del Boy sien tenguts de pagar aquells e lo dit cens, e no la dita universitat de Vistabella, segons dit és. Retenim emperò a nós e a nostra orde en lo dit loch del Boy e térmens de aquell molins e molinars, axí fariners, drapers com altres, e delme e premícia de tots los fruits, axí com d'abans aquella e aquell hi haviem e prenien e huy en dia hi havem e prenem, e forns e fornatges, e encara més nos retenim en lo dit loch, e en les dites heretats e en los possehints e tenints aquelles, tota aquella senyoria e feeltat, host e cavalcada e la redempció de aquells e altres drets que havem en lo dit loch de Vistabella, e és intenció nostra que d'así avant lo dit loch del Boy no sia dit ni nomenat o appellat loch ne haüt per loch, mas / que aquells qui hauran, possehiran e tendran terres e possessions en los térmens del dit loch puixen estar e habitar en aquell e fer e tenir mases e masades en llurs heretats e en lo dit loch, si fer e tenir n·i volran, e fer allí forns per a coure lur pa, dels quals donen a nós fornatge, segons que los de Vistabella donen e dehuen e són tenguts donar.

Prometents e convenients en bona fee a vosaltres, dits justícia, jurats, síndich e prohòmens del dit loch de Vistabella, e a tota la universitat del dit loch e singulars de aquella, presents e esdevenidors, la sobredita incorporació e capítols desús dits e qualsevol de aquells en aquella contengudes e espesificades, e totes altres coses desús narrades, tenir e observar, atendre e complir e servir fermament / e inviolable, e no contravenir ne alcú contravenir fer o permetre, palesament o amagada, directament o indirecta, per alcuna causa, manera o rahó, ans en lo ús e exersisi de aquelles e qualsevol de aquelles vosaltres defendre, guardar e mantenir plenàriament e poderosa, e totes les sobredites coses e sengles, les quals desús són dites, fem, pasisquim, convenim e prometem en mà e poder del notari dejús escrit, axí com a pública persona, en nom vostre e de la dita universitat del dit loch de Vistabella e singulars de

aquell, presents, absents e esdevenidors, e encara de tots altres dels quals és interès o serà o porà ésser en esdevenidor, aquestes coses de nós stipulant, acceptant e legítimament rebent. Manants per / aquesta nostra present carta als comanadors e frares del dit nostre orde e cavalleria de Montesa e de Sanct Jordi, e al comanador dels lochs de la dita Tinença de Culla, qui ara és o per temps serà, e a tots altres universes e sengles oficials, jutges, comissaris, vasalls e sotsmeses nostres, presents e esdevenidors, als quals se pertanyga, e dels dits oficials e lochtinents, per primera e segona iusions e sots encorrimment de la nostra ira e indignació, que la dita incorporació e unitat e tots los capítols desús dits e qualsevol de aquells, e totes altres coses e sengles desús contengudes e especificades, fermament tinguen e observen, tenir e observar als altres fasen e a vosaltres e a la dita universitat del dit loch de Vistabella e singulars de / aquella d'aquí avant lexen usar, e no·y contravinguen ni alcú contravenir fasen o permeten per algun dret, fur, causa o rahó. Declarants irrit, cars e va qualque cosa per vós o qualsevols altres, scientment o ignorant, en contrari de les dites coses en alguna manera serà aservat, assajat o acceptat, la qual dita carta eo provissió e totes altres coses e sengles desús contengudes e especificades fem e farem loar, aprobar, atorgar e fermar als comanadors e frares e convent del dit nostre orde. E en testimoni de les damunt dites coses manam ésser feyta a vosaltres la present carta nostra ab nostre sagell pendent roborada. E nós, dits en Domingo Puig, en Pere Casals, e en Berthomeu Cantavella, en los noms sobredits e qualsevol de aquells, acceptans / e rebents de vós, dit molt reverent senyor mestre, la sobredita incorporació, unió e aplicació del dit loch del Boy a la dita universitat del loch de Vistabella, feta ab los capítols e altres coses desús dites, segons que desús són largament toquades e recitades, sots les formes, maneres, condicions e retencions desús mencionades e declarades, prometem aquelles que per la dita universitat e singulars de aquella són atenidores e complidores, atendre, complir, tenir e servir e en alguna cosa no contrafer o venir de dret o de feyt, palesament o amagada, directament o indirecta, per alguna causa, manera o rahó, sots obligació dels béns nostres propis e de cascun de nós e de la dita universitat de Vistabella e singulars de aquella, on que sien, / haüts e per haver. Renunciants quant a aquestes coses a tot fur, dret, ley, rahó, constitució, consuetut, restitució e benefici e altres qualsevol que voler e ajudar nós poguessen, o la dita universitat e singulars de aquella voler, ajudar o excusar se pugués. Les quals coses foren fetes en lo loch de Atzaneta a vint dies del mes de agost de·l any de la nativitat de Nostre Senyor mil quatre-cents cinch. Sen+yal de nós, frare Berenguer March, mestre desús dit; sen+yals de nós, en Domingo Puig, en Pere Casals e en Berthomeu Cantavella; sen+yal d'en Domingo de Campos, desús dits, qui en los noms desús dits totes les sobredites coses loam, atorgam e fermam. Testimonis foren a les dites coses appellats e demanats l'onrat / n·Uguet Sentvicens, natural de Barchinona, en Joan Laguerola, natural de València, e en Miquel Atzuara, escuder de·l honorable e religiós frare Berenguer Domenge, comanador de la Tinença de Culla.

En après, divendres a cinch dies del mes de nohembre de·l any de la nativitat de Nostre Senyor mil quatre-cents y sis, lo sobredit reverent senyor frare Berenguer March, mestre desús dit, e los honorables e religiosos frare Guillem Ballester, frare Galceran de Tous, comanador dels lochs de la batlia de Xivert, frare Guillem de Villafranca, comanador dels lochs de la Tinença de les Coves, frare March de Clariana, companyó del dit comanador de les Coves, frare Pere de Avinyó, frare Matheu de Casadamor, prior del castell de Cervera, frare Berenguer Domenge, / comanador dels lochs de la Tinença de Culla, frare Gastó Coloma, companyó del dit senyor Mestre, frare Alfonso de Lòris, comanador del castell e loch de Ares, frare Berenguer Tafió, prior del castell de Paníscola, frare Johan Monyós, companyó del dit comandor de Ares, frare Romeu de Corbera, comanador dels castell e loch de Vilafamés, frare Manuel de Corella, majordom del dit senyor mestre, frare Manuel de Villarrasa, companyó del comanador d'Onda, e frare Galceran de Riusech, frares de la dita casa de Montesa e de sant Jordi, convocats e ajustats en la dita vila de Sant Matheu, en l'alberch que·l dit honorable orde de Montesa ha e posseheix en lo raval de la dita vila, en una cambra major del dit alberch, e aquí stants / en solemne capítol,

axí com és acostumat convocat per espachar e fer los negocis desús e dejús scrits e altres, e allí mateix celebrants e capítol solemniat tenents, faents e representants, legides davant aquells de paraula a paraula totes les coses desús dites e en la dita e present carta declarades e especificades, e tota la substància de la dita carta per aquells plenàriament entesa, la sobredita carta de incorporació e capítols en aquella contenguts, e encara totes altres coses e sengles desús dites, de la primera línia entrò a la darrera, scientment, aconsellada e dellibarada, atorgaren e confirmaren e lur consentiment e voluntat en totes coses / e per tots prestaren si e segons que ja desús per los dit senyor mestre aquelles foren atorgades e fermades, e les dites coses prometeren tenir e servir, atendre e complir e en res no contravenir de dret o de feyt per alcuna rahó, segons que desús largament és contengut, e encara los senyals de aquells en contractes en senyal de ferma per los contrahents acostumats de posar manaren éser posats en la forma següent: sen+yal del molt reverent senyor frare Berenguer March, mestre desús dit, qui totes les damunt dites coses en aquest capítol ratifica, loa, aprova e conferma; sen+yal de frare Guillem Ballester, sen+yal de frare Galceran de Tous, sen+yal de frare Guillem de Villafranca, comanadors, / sen+yal de frare March de Clariana, companyó, sen+yal de frare Pere d'Avinyó, sen+yal de frare Matheu de Casadamor, prior, sen+yal de frare Berenguer Domenge, comanador, sen+yal de frare Gastó Coloma, companyó, sen+yal de frare Alfonso de Lòris, comanador, sen+yal de frare Berenguer Tafió, prior, sen+yal de frare Johan Monyós, companyó, sen+yal de frare Romeu de Corbera, comanador, sen+yal de frare Manuel de Corella, majordom, sen+yal de frare Manuel de Villarrasa, companyó, sen+yal de frare Galceran de Riusech, desús dits, en lo dit capítol ensemps ab lo dit senyor mestre existents, qui totes les coses desús dites e sengles loaren, ratificaren, aprovaren, atorgaren e confirmaren. Presents foren per testimonis / a aquestes fermes, apellats e demanats, los honrats en Dalmau de Jardí, doncell, en Berenguer Moragues, vehí de la vila de Sent Matheu, e en Berenguer Forcadell, vehí del loch de Canet del dit Maestrat de Montesa.

Subsegüentment, dimecres a desat dies del dit mes de nohembre de l any de la nativitat de Nostre Senyor mil quatre-cents y sis, en la vila de Borriana, en les casses les quals lo dit orde de Montesa té e posseheix en la dita vila, los honrats e religiosos frares Ramon de Ribes, comanador, e frare Antoni Felip, prior de les dites casses, legides davant aquells de paraula a paraula totes les coses desús dites e en la dita e present carta especificades e tota la sobredita carta / per aquells plenament entesa, la sobredita carta de incorporació e capítols en aquella contenguts, e encara totes altres coses e sengles desús dites, de la primera línia tro en la darrera, scientment, aconsellada e delliberada loaren, ratificaren, aprobaren, atorgaren e confirmaren e lur consentiment e voluntat en totes coses e per totes prestaren si e segons que ja desús per lo dit senyor mestre aquelles foren atorgades e fermades, e les dites coses prometeren tenir e servir, atendre e complir e en res no contravenir, de dret o de feyt, per altra causa o rahó, segons que desús és largament contengut, e encara los senyals de aquells en contractes en senyal de ferma per los contrahents acostumats de posar, / manaren éser posats en la forma següent: sen+yal de frare Ramon de Ribes, comanador, sen+yal de frare Antoni Felip, prior, damunt dits, qui totes les damunt dites coses e sengles loaren, ratificaren, aprobaren, atorgaren e confirmaren. Presents testimonis foren a les dites fermes apellats e demanats en Domingo Marçà, vehí de la dita vila de Borriana, en Jachme Vallés escuder, natural de la vila d'Onda, e n'Antoni de Calatayú, a present habitador de la dita vila de Borriana.

Item, divendres que era comptant denou dies del mes desús dit de nohembre de l any de la nativitat de Nostre Senyor mil quatre-cents y sis, en la ciutat de València, en les cases que el dit orde de / Montesa té e posseheix en la dita ciutat, vulgarment appellades del Temple, los honrats e religiosos frare Pere Valentí, prior de les predites casses, frare Ferrer de Vilafranca, comanador dels castell e vila de Onda, frare Nicolau de Pròxida, comanador de la vall de Perpunchent, e frare Miquel Despejo, companyó del claver de Montesa, legides davant aquells de paraula a paraula totes les coses desús dites e en la dita e present carta especificades e declarades, e tota la fecha de la dita carta per aquells plenament entesa, la sobredita carta de incorporació e capítols en aquella contenguts e encara totes altres coses e sengles

desús dites, de la primera línia tro en la darrera, scientment aconsellada e / delliberada, loaren, ratificaren, aprovaren, atorgaren e confermaren e lur consentiment e voluntat en totes coses prestaren si e segons que ja desús per lo dit senyor mestre aquelles foren atorgades e fermades, e les dites coses prometeren tenir e servir, atendre e complir e en res no contravenir, de dret o de feyt, per alcuna causa o rahó, segons que desús llargament és contengut, e encara los senyals de aquells en contractes en senyal de ferma per los contrahents acostumats de possar manaren ésser possats en la forma següent: sen+yal de frare Pere Valentí, prior, sen+yal de frare Ferrer de Villafranca, comanador d'Onda, sen+yal de frare Nicolau de Pròxida, comanador de Perpunchent, / sen+yal de frare Miquel d'Espejo, companyó, damunt dits, qui totes les damunt dites coses e sengles loaren, ratificaren, aprovaren, atorgaren e confermaren. Presents testimonis foren, a aquestes fermes appellats e demanats, n'Uguet de Sentvisens, natural de la ciutat de Barcelona, en Miquel Siurana, scuder, natural del loch de Cosentayna del Regne de València, e en Joan Pérez, escuder, natural del loch de les Coves del dit Maestrat, ara vehí de la dita ciutat de València.

E en après, dimecres que eren comptats vint y tres dies del sobre dit mes de nohembre de·l any desús dit de la nativitat de Nostre Senyor mil quatre·cents y sis, en lo castell del convent de Montesa, ço és a saber, en la ecclésia de Santa Maria del dit / castell, los honrats e religiosos frare Antoni de Peralada, retor de la vila de Montesa, frare Pere d'Aràndiga, cantor, frare Berthomeu Micó, sacristà, frare Nicolau Orumbella, enfermer, frare Bernat Gúdar, piatancer, frare Ramon Segarra, frare Joan Pont, frare Berenguer Vich, sots·cantor, frare Joan d'Espejo, e frare Joan Aguiló, frares conventuals dels dits castell e convent, estants en la dita ecclesia e aquí solemne capítol a so e veu de campana, axí com és acostumat convocar per espachar e fer los negocis desús e dejús escrits e altres, e allí mateix celebrants e capítol solemniat tenints, faents e representants, legides davant aquells de paraula a paraula totes les coses desús dites e en la dita e present / carta declarades e especificades, e tota la scribe de la dita carta per aquells plenàriament entesa la sobredita carta de incorporació e capítols en aquella contenguts, e encara totes altres coses e sengles desús dites, de la primera línia tro en la darrera, scientment, aconsellada e delliberada loaren, ratificaren, aprovaren, atorgaren e confermaren e lur consentiment e voluntat en totes coses e per totes prestaren, si e segons que ja desús per lo dit senyor mestre aquelles foren atorgades e fermades, e les dites coses prometeren tenir e servir, atendre e complir e en res no contravenir de dret o de feyt per alcuna causa, manera o rahó, segons que desús largament és contengut e narrat, e encara los senyals de aquells en / contractes en senyal de ferma per los contrahents acostumats de possar manaren ésser posats en la forma següent: sen+yal de frare Antoni de Peralada, retor, sen+yal de frare Pere d'Aràndiga, cantor, sen+yal de frare Berthomeu Micó, sacristà, sen+yal de frare Nicolau Orumbella, enfermer, senyal de frare Bernat Gúdar, piatancer, sen+yal de frare Ramon Segarra, sen+yal de frare Joan Pont, sen+yal de frare Berenguer Vich, sots·cantor, sen+yal de frare Joan d'Espejo, sen+yal de frare Joan Aguiló, en lo dit capítol stants desús dits, qui totes les dites coses e sengles loaren, ratificaren, aprobaren, confermaren e atorgaren. Presents testimonis foren, a les dites coses appellats e demanats, lo honrat e religiós frare Pere Valls, de·l / orde de Santes Creus, lo discret en Berenguer Barrot, prevere beneficiat en la església de Morvedre, en Pere Oliver, de la vila de Sent Matheu vehí, e en Joan Aliaga, scriptor, natural de Vistabella del dit Maestrat.

E, finalment, divendres que era comptant vint y sis dies del sobredit mes de nohembre de·l any desús dit de la nativitat de Nostre Senyor mil quatre·cents y sis, en la dita ciutat de València, en les cases les quals lo dit orde de Montesa té e posseheix en la dita ciutat, vulgarment appellades del Temple, los honrats e religiosos frare Antoni de Tolosana, claver de Montesa e dels lochs de Sueca, de Silla e de Montroy comanador, e frare Ramon Çaçirera, sotscomanador de Montesa, legides davant / aquells de paraula a paraula totes les coses desús dites e en la dita e present carta especificades e declarades, e tota la dita carta per aquells plenàriament entesa, la sobredita carta de incorporació e capítols en aque-

lla continguts, e encara totes altres coses e sengles desús dites de la primera línia tro en la darrera, scientment e de certa sciència, aconsellada e delliberada loaren, ratificaren, aprobaren, atorgaren e confirmaren e lur consentiment e voluntat e en totes coses e per totes prestaren, si e segons que ja dessús per lo dit senyor mestre aquelles foren atorgades e fermades, e les dites coses prometeren atèner e servir, atendre e complir, e en res / no contravenir, de dret o de feyt, per alguna causa o rahó, segons que desús largament és contingut, e encara los senyals de aquells, en contractes en senyal de ferma per los contrahents acostumats de posar, manaren éser posats en la forma següent: sen+yal de farer Antoni de Tolosana, claver de Montesa, sen+yal de frare Ramon Çaçirera, sotscomanador damunt dits, qui totes les desús dites coses e sengles loaren, ratificaren, aprobaren, atorgaren e confermaren. Presents testimonis foren a aquestes fermes appellats e demanats los discret n·Antoni López, notari, ciutadà de València, en Berenguer Giner, escuder, vehí de la vila de Cervera, e Joan Aliaga, scriptor, natural del loch de Vistabella / del dit Maestrat de Montesa.

Signum mei, Bernardi Narbonesii, auctoritate illustrissimi domini regis Aragonum notarii publici per totam terram et dominationem eiusdem scriptorisque iamdicti domini magistri conventus et fratrum predictorum, qui predictis omnibus interfui hecque scribi feci et clausi locis, diebus et annis superius descriptis ... et de mandato prescripti domini magistri eius sigillum apposui appendicium.

APÈNDIX: EL CASTELL DEL MALL

El present apèndix analitza el devenir del castell del Mall entre la seva conquesta i poblament, la concessió a Vilafranca i la posterior adjudicació a Mosquerola, anterior en quaranta anys al que s'havia cregut fins ara. Noves fonts arxivístiques, així com l'ajut de l'edició de l'esmentat *corpus* de cartes de població aragoneses a càrrec de la professora María Luísa Ledesma, han permès completar una anterior contribució sobre el tema i arrodonir la informació que s'exposa.

1. La conquesta de 1202-1204

Aquell aplec de cartes de població aragoneses fa alguna incursió en terres actualment valencianes, i s'hi troben interessants grups de textos afins per coincidències locals i cronològiques, que poden tenir molta importància en la interpretació, sempre difícil i controvertida, de les circumstàncies de la conquesta. Un d'aquests grups, que ens pot servir de precedent, fa referència al nucli territorial que rep un grup de cartes atorgades l'any 1202: per una banda, Llinars (Linares) i el Port de Mingalbo, al bisbe de Saragossa, i per una altra Fortanet (Fortanete), a una orde militar. La carta de població d'aquesta darrera vila conté una referència molt il·lustrativa sobre el procés d'ocupació del sol en aquell moment. El seu límit *versus terram sarracenorum*, serà *quantum scalizari et ampliari poterit a fratribus*, és a dir, tota la terra que els frares puguin posar en conreu.

Però el més interessant és el grup que rep cartes de donació-població tot seguit, entre la tardor i l'hivern de 1203-1204, amb les del Boi i el Mall, que proven que els cristians ja havien pres una gran part del castell de Culla, com ja havia estudiat en una altra ocasió. Totes dues atorguen termes amplíssims a dits castells, que, en línies generals, comprenen tota la part occidental de la futura Tinença, des del Penyagolosa fins al riu de les Truites i tota la riba oest del de Montlleó.

No es sap què passa després amb aquestes noves adquisicions, però el 23 de novembre de 1216 el papa confirma al rei Sanç de Navarra la possessió de varis castells de frontera «edificats o poblats per ell», entre ells el Mall, que, per tant, ja no era a mans de Gastó de Castellot. Entre els castells esmentats

hi ha també, demés d'un *castrum novum* que no es pot identificar, els de *Alehedo* (Aledó, de Vistabella), *Arcediello* (Arcedó, de Vilafranca), *Avengalbon* (el Port de Mingalbo, atorgat al bisbe de Saragossa el 1202), *Alocaf* (que sembla ésser Olocau, que havia passat per mans de molts senyors fins llavors), i *Penna de Arannon* (a Benifassar).

2. Balasc d'Alagó i els Anglesola a Culla

Abans de març de 1234 Balasc d'Alagó empra el castell de Culla i, en el moment d'atorgar carta de població al Riu de les Truites el 1239, inclou el Mall dins del seu terme, tot i no esmentar-lo textualment, com ho proven les tres confrontacions coincidents amb la delimitació d'aquest castellet el 1204: *fontem de Rivo Truytarum* (1239 *fontem de las Truytas*); *covas de Petro Xemeneç* (1239 *collatum de fonte de Petro Exemenez*); *fontem de la Moscarola* (1239 *fontem de Peniella de la Moscarola*). La delimitació de Vilafranca, tanmateix, és molt més detallada, i prova un major coneixement i ocupació del sòl, car inclou un tossal entre les confrontacions 1 i 2, i té un altre traçat, més extens, a partir de la 3.

Quan Constança d'Alagó i Guillem d'Anglesola donen la carta de població de Vistabella el 1251, el seu terme no abraça el del castellet del Boi. El límit amb el Boi són la Penya Roja, la Talaia i Montlleó, i després segueix el mateix Montlleó, Arcedó i el seu camí, confrontant amb Vilafranca, fins arribar a l'heretat de Mosquerola, segons vessen les aigües en direcció a Vistabella. Després segueix pel cim de la serra en direcció al camí d'Aledó i segueix serra avant, confrontant ja amb el Port de Mingalbo, fins a una talaïola vora el Vilar Sarsós (Zarzoso), i abraça tota la vall de Balasc o naixement del riu de Montlleó.

3. La població de Mosquerola el 1265

La professora Ledesma delimita un llarg procés de 10 anys per poblar -o repoblar- una sèrie de aldees de Terol, entre elles Mosquerola, que comença el 1262 i acaba el 1270. El 5 de juliol de 1265 es nomenen els quinyoners que l'han de partir. Però abans s'havia donat carta de població pel consell de Terol, ara perduda, que, en cas de contenir la delimitació del terme ens seria molt útil. La referència la conté la confirmació que fa Jaume I de dita carta de població el 1270⁴³, on diu que es va atorgar el primer de juny de l'any de l'era de 1303, és a dir, l'1 de juny de 1265. No es coneix cap delimitació, però és segur que, pel que veurem, es superposava a les confrontacions de Vilafranca, de Cantavella i de Vistabella. Tan prompte com el 1284 (document 1) ja hi ha problemes amb els de Vilafranca a qui disputen un troç de terme, versemblantment el Mall. I més endavant, el 1290, consta que disputaven també amb els de Cantavella. Tanmateix, no es coneixen encara referències sobre conflictes amb Vistabella.

4. Els Alagons a Vilafranca: el primer plet del Mall

Ja han estat estudiats els 30 anys de senyoriu dels Alagons sobre Vilafranca, fins a 1300. Van posseir el Mall sense problemes, com ho prova el 1275 la donació d'una granja dita *Adamun vicem* (aquest nom és corrupte), que confrontava amb el riu del Mall. Però el 1284 ja hi ha problemes amb els de Mosquerola que, tot just estrenada la nova població, els disputen un troç de terme. En tot cas, Balasc d'Alagó segueix senyorejant el Mall, i el 1289 consta fins i tot com terme separat, quan Balasc d'Alagó lliura el terçdelme i hi consta el seu alcaid en Pelegrí de Fanlo.

Com que poc després els de Mosquerola protesten per la construcció d'una fortalesa, cal suposar que Balasc d'Alagó intentà refermar el seu dret, després d'haver fet un robatori de blat i demanar

43. Cf. nota 11.

rescat per un captiu, amb la reconstrucció del castell del Mall (documents 2-5). Llavors comença un llarg procés en què l'any 1293 es crida a declarar l'alcaid del Mall (document 6). El procediment tira endavant, i el 1294 el justícia d'Aragó, Joan Sabata, declara que la fortalesa s'ha fet sobre sòl de Mosquerola, i que en dret cal tornar-ho tot a la situació d'abans. Artal d'Alagó intervingué a favor del seu germà, però res no canvià (documents 7-8). Un any després, es reconeix que el conflicte es limita als de Mosquerola, d'una part, i el noble Balasc d'Alagó i els del Mall, de l'altra. A aquests se'ls reconeixen els drets adquirits, però sembla que als de Vilafranca se'ls desposseeix del terme del Mall (documents 9-12).

Però no pas definitivament: Jaume II, en confiscar Vilafranca el 1300, garanteix les cessions fetes per Balasc d'Alagó de les rendes del Mall. Poc després, la incorporació de Vilafranca a Morella va fer reviscolar el plet, i així el 1303 Jaume II manava al justícia de l'Aragó lliurar una còpia del procés i sentència als de Morella, censurava la fitació del bovalar o vedat de Mosquerola fins a dins del terme de Vilafranca -és a dir, dins del terme del Mall- i encarregava a Guillem de Jàfer, jutge reial, revisar la fitació feta per Pérez Martí de Terol (documents 14-16).

Pot ésser il·lustratiu d'aquests fets el plet que hi ha de 1318 a 1322 (documents 17-23) entre els de Mosquerola i els de Cantavella i l'Anglesola pels límits dels termes: al final se solucionà a favor dels primers, amb un procediment que comença per reclamar Mosquerola una zona limítrof, es comença el plet, que dictamina Domingo Serrano de Terol a favor de Mosquerola -aldea de Terol, i domini reial-, i el rei mana fitar la nova delimitació. Com els propietaris legals de Cantavella i l'Anglesola reclamen, se'ls fan mostrar els títols de propietat i se'ls reconeix la propietat de les terres, però dins del terme de Mosquerola.

5. El segon plet del Mall (1331-1335)

El plet de la dècada de 1340 que esmenta l'historiador Monfort es deu haver perdut. Només queden unes minses referències sobre el mateix, que permeten datar-lo entre 1331 i 1335. Per començar, són ben il·lustratives les dates de les còpies de dos documents bàsics com la donació del Mall de 1204, feta a Barcelona el 18 d'abril de 1334, a la que s'afegeix la còpia de la confirmació feta el 1270 per Jaume I de la carta de població de Mosquerola, realitzada el 26 de gener de 1331.

Després, tot i que no s'han conservat els pergamins originals, sí que tenim les regestes fetes per Ibarra Folgado⁴⁴ de tres documents que fins a 1936 eren a la Sala de Vilafranca. Es tracta, en primer lloc, d'una protesta feta pel síndic de Vilafranca davant un jutge reial el 12 de desembre de 1333 (núm. 41). És clar que el contingut no presuposa res del plet, però la seua cronologia resulta massa propera tant a dites còpies de la donació del Mall com a dues regestes bàsiques: unes «actas sobre pleito de lindes entre Mosqueruela y Villafranca» datades a 28 d'abril de 1335 (núm. 46), i una «demarcación del Reino de Valencia» de 20 de maig del mateix any (núm. 26).

Per tant, és aquest segon plet el que acaba per sempre amb l'intent vilafranquí de recuperar el terme del Mall. La situació era diferent a la de 1290, car ara era també vila de reialeng, com Mosquerola, i no senyorial, però no se'n va sortir, tot i haver presentat, segons sembla, la donació de 1204 i la pròpia carta de població. Quina documentació podia presentar Mosquerola per conservar el Mall? No li servia la carta de població de 1265, posterior als textos de 1204 i 1239 -a menys que fes referència a un text més antic, cosa que no sembla probable, perquè ja hem vist que el 1262 era encara per poblar-. Però formava part de la comunitat de Terol, i ahí sí que tenia força i documentació anterior.

44. Ibarra, 1950-51, 140-141.

La nostra conclusió és que Mosquerola va fer valdre la delimitació general de la comunitat de Terol del 1177 (o la de 1239), contra la que Vilafranca no va poder reeixir. Els seus límits amb Mosquerola passen a ésser definitivament els actuals, els que constaran més tard al privilegi d'erecció de Vilafranca com a vila separada de Morella el 1691: el riu Vellós, la font del Tossal de Montllat, la Torre dels Gils, el barranc d'en Llorenç i el molí dels Ullals.

APÈNDIX DOCUMENTAL

1

1284, 18 de setembre - Tarassona

Manament de Pere el Gran a Joan Gil Teran, justícia de l'Aragó, perquè continue la causa entre els homes de Vilafranca i de Mosquerola, per haver recusat els primers Alamany de Jassà, alcait d'Olocau, que se n'havia encarregat fins llavors.

Arxiu Reial de Barcelona (ARB), Cancelleria, reg. 43, f. 33.

Johanni Egidii Teranni, iustitie Aragonum. Licet nos comiseramus Alamanno de Jassa, alcaido de Olocau, causam que vertitur inter homines de Villafrancha, ex una parte, et homines de Mosquerola, ex altera, super facto quorundam terminorum et aliorum contractuum, et dictus Alamannus sit suspectus hominibus predictis Villefranche, mandamus vobis quatenus, partibus convocatis, predictam causam audiatis et eandem fine debito terminare, prout de iure et de foro fuerit faciendum, non obstante comissione predicta per nos facta dicti Alamanno de predicta causa, processu tamen coram dicto Alamanno habito super dicta causa in suo robore valituro. Data Tirassone quartodecimo kalendas octobris. Petrus Marquès.

2

1290, 29 de desembre - Sogorb

Manament del rei Alfons a Pere Ximèn d'Iranço, sobrejunter de Terol, perquè comprove si Balasc d'Alagó ha ocupat part del terme de Mosquerola i hi ha edificat una fortalesa i, si és així, que ho deixi tot com era abans.

ARB, Cancelleria, reg. 90, ff. 230v-231.

Petro Eximieni d'Iranso, supraiunctario Turolii et Morelle et cetera. Intelleximus quod nobilis Blasius de Alagone, indebite et iniuste, occupavit et occupatam detinet quendam partem terminorum de Mosquerola, et in preiudicium nostri et dicti loci de Mosquerola edificavit quendam fortitudinem contra iustitiam / atque forum et privilegia dicti loci et terminis predictis. Quare vobis dicimus et mandamus quatenus, certificatis vos super predictis, et, cum inde certificatus fueritis et instructus, si inveneritis quod dictus Blasius occupaverit partem aliquam terminorum dicti loci, et dictam fortitudinem construxerit in vestrum preiudicium seu hominum predictorum, illud in statum pristinum reducatis prout fuerit faciendum, taliter quod ius suum partium quelibet consequatur. Data Segurbi quarto kalendas ianuarii. Raymundus Scorna.

3

1290, 29 de desembre - Sogorb

Manament del rei Alfons a Pere Ximèn d'Iranço, sobrejunter de Terol, perquè s'encarregue de la causa entre els de Mosquerola i els de Cantavella a causa dels termes.

ARB, Cancelleria, reg. 90, f. 231

Petro Eximeni d'Iranço, et cetera. Causam que vertitur inter homines nostros de Mosquerolla, ex una parte, et homines de Cantavetula, ex altera, super quadam parte terminorum de Mosquerola, quos dicti homines de Cantavetula tenent, ut dicitur, occupatos, vobis presentibus duximus comitendo, mandantes vobis quatenus vocatis, et cetera. Data in Segorbio quarto kalendas ianuarii. Raymundus Scorna.

4

1290, 29 de desembre - Sogorb

Manament del rei Alfons a Pere Ximèn d'Iranço, sobrejunter de Terol, perquè s'encarregue del robatori fet per Balasc d'Alagó al rector de Mosquerola i el rescat que demanà pel seu procurador.

ARB, Cancelleria, reg. 90, ff. 231v-232.

Petro Eximeni d'Iranço, et cetera. Intelleximus per Ivanyes Dominici, procuratoris magistri Iohannis Petri Cesaruguste, rectoris ecclesie de Mosquerola, quod nobilis Blasius de Alagone, tres vel quatuor anni sunt elapsi, venit ad aldeam de Mosquerola et abstraxit per violenciam de ecclesia dicte aldee quadraginta kafficia totius bladi, que quidem erant dicti magistri Iohannis. Expositum etiam fuit nobis quod dictus nobilis cepit dictum Ivanyes et secum captum duxit, ac fecit eum redimi per ducentis kaficiis peccunie, de quibus fidancias oportuit eum dare ac etiam inde solvit, ut dicitur, centum triginta sex kaficia panis de redemptione predicta, et nunc alcaydus del Mayo pro dicto nobili petit residuum dicti panis et proinde dictos fideiussores pignorat et molestat. Quare mandamus vobis quatenus, si est ita, infra districtum vestrum compellatis bona dicti nobilis ad restituendum dicto magistro Iohanni et Ivanyes / Dominici quantitates panis predicti quas ab eis per violenciam asportavit, vel ad faciendum inde eisdem, sine diffugio et malicie, iusticie complementum, et deinde non permitatis compelli per dictum alcaydum vel aliquem alium ratione predicta dictas fidancias seu res suas. Data ut supra [Segorbii quarto kalendas ianuarii]. Raymundus Scorna.

5

1291, 2 de gener - València

Manament del rei Alfons a Pere Ximèn d'Iranço, sobrejunter de Terol, perquè s'encarregue dels robatoris i abusos de força contra els veïns de Mosquerola.

ARB, Cancelleria, reg. 90, f. 231.

Petro Eximeni d'Iranço, supraiunctario Turolii et Morelle, et cetera. Intelleximus per homines de Mosquerola, aldea Turolii, quod aliqui nobiles et homines ipsorum nobilium et quorundam locorum convicini ipsorum raubaverant eos et plures iniurias et forcias intulerunt indebite et iniuste. Quare vobis dicimus et mandamus quatenus, si est ita, iectis predictos raubatores et malefactores seu etiam invasores, ut dictis hominibus super iniuriis et forciis faciant iusticie complementum, et vos de dictis forciis et iniuriis cognoscatis, et nos ideo vobis comitimus vices nostras. Data Valentie quarto nonas ianuarii. Raymundus Scorna.

6

1293, 8 de juliol - Setge d'Arcaine

Manament a Pelegrí del Fanlo, alcald del Mall, perquè comparega en deu dies davant del rei per respondre de l'ocupació d'una fortalesa en terme de Mosquerola.

ARB, Cancelleria, reg. 98, f. 229v

Pro Peregrino del Fanlo, alcaydo del Mayllo, et cetera. Intelleximus quod vos tenetis quendam fortitudinem occupatam in termino de Mosquerola in periudicium nostrum et hominum dicti loci. Quare vobis dicimus et mandamus quatenus decima die post presentium receptionem compareatis coram nobis, paratus super predictis ut de iure fuerit respondere. Datis in obsidione castri de Arcayne octavo idus iulii.

7

1294, 2 d'abril - Girona

Manament de Jaume II a Eximèn de Tourà, justícia de Terol, perquè, un cop el justícia d'Aragó ha sentenciat que el Mall és del terme de Mosquerola, deixi la fortalesa feta per Balasc d'Alagó en l'estat anterior.

ARB, Cancelleria, reg. 99, ff. 73v-74.

Iacobus, et cetera, dilecto suo Eximini de Thourà, iusticie Turolii, et cetera. Cum nobilis Blasius de Alagone construxerit quendam fortitudinem in termino de Mosquerola, ut asseritur, et hoc vertetur in dubium utrum dicta fortitudo constructa esset in termino dicti loci, in preiudicium nostri et dictorum hominum vel non, et Iohannes Sabata, iustitia Aragonum, sententialiter duxerit declarandum dictam fortitudinem esse infra terminos dicti loci de Mosquerola, et sic in nostri et dictorum hominum de Mosquerola preiudicium deesse constructam, et ad statum pristinum reducendam, et a dicta sententia non extiterit appellatum et iurem transierit iudicatam, vobis dicimus et mandamus quatenus, sententiam exequendo predictam, ut in ea videbitis contineri, fortitudinem sic constructam ad statum pristinum reducat, prout in litera iam vobis per nos super hoc missa videbitis contineri, requirentes ad predicta, si necesse fuerit, auxilium universitatum Turolii et aldearum suarum. Nos eis hominibus dictorum locorum iniungimus per presentes quod super predictis vobis impetrant / auxilium, ..salium et iuvamen quando a vobis inde fuerint requisiti. Volumus tamen quod si aliquis legitimus contradictor aparuerit coram vobis, qui aliquid rationabile opponat quare dicta sententia executioni non debeat demandari, quod supersedeatis executioni predictae, recipiendo rationes quas ad hoc duxerit assignandas in servando negotium quam ex parte nostra quam ipsius ipsorum hominum Turolii et de Mosquerola, prout fieri poterit aut debeat, et ipsum negocium instructum et clausum, sigillatum et processum per dictum Iohannem Çapata, factum et sententiam inde latam per qua certa die assignata dicto contradictori, et scindicis hominum de Turolio et de Mosquerola, ut coram nostram personam compareant vobis per aliquem fide dignum mittere procuretis, ut, instructi ex predictis, possimus in hiis facere quod de foro et ratione fuerit faciendum. Data Gerunde quarto nonas aprilis. Iacobus de Bianya.

8

1294, 16 de maig - Barcelona

Resposta de Jaume II a certs capítols de part d'Artal d'Alagó explicant-li que ja ha resolt l'afer del Mall, com pagarà certs béns que es deuen per la guerra, i que li farà tornar a Guillem d'Anglesola certs diners.

ARB, Cancelleria, reg. 99, f. 149.

Iacobus, et cetera, nobili Artaldo de Alagone. Visis et intellectis quibusdam capitulis seu supplicationibus nobis pro parte vestra per Geraldum de Pitarco et Arnaldum de Corniliano oblatis, vobis ad ea taliter duximus respondendum: quod super facto del Maylo est iam provisum per nos et facte etiam carte apud Gerundam tunc vero existentibus. Ibidem et ideo non erat ad presens aliter providendum ad aliud que continebatur in dictis capitulis super soluendis debitis que nobis debentur per aliquas personas et quibusdam hominibus vestris, que debita capta et barrigiata fuerunt tempore guerre olim existentis inter nos et vos, sic responsum est per nos, quod illa debita que collecta seu capta fuerint duran-

te gracia predicta non debent solvi seu restitui, alia vero que tunc emparata fuerunt et non collecta seu capta vobis desemparrari faciam. Ad ultimum, idem pecunia fuit in dictis capitulis quod facerem restitui Iohanni de la Abadia illud quod sibi fuit raptum in trengua, sic providimus providendum, quod nos mandabimus nobili Guillermo de Angularia quod faciat illud restitui, aliter nos faciemus illud restitui de peccunia nostra et recuperabimus illud ab hominibus de rivo Ulmorum. Data ut supra [Barchinone ·xvii· kalendas iunii anno Domini m^o·cc^o·xc^o·iiii^o].

9

1295, 10 de juny - Terol

Manament als de Mosquerola -i a Balasc d'Alagó- perquè, fins decidir-se la causa sobre la possessió del Mall, usen tant ells com els veïns del Mall els seus aprofitaments existents, però sense traure terra nova. Tanmateix, els veïns de Vilafranca no els poden usar, car per sentència se'ls ha obligat a liurar dit terme del Mall.

ARB, Cancelleria, reg. 101, ff. 153v-154.

Hominibus de Mosquerola, et cetera. Cum contentio seu controversia sit inter nobilem Blasium de Alagone, ex una parte, et vos, ex altera, super possessione quorundam terminorum que vobis adiudicata extitit per tenentem locum Iohannis Çabata, iustitie Aragonum quondam, in quam quidem possessionem missi fuistis, ut dicitur, auctoritate sententie supradicte, et dictus nobilis asserat se esse in possessione dictorum terminorum, asserens dictam sententiam non debere sibi obesse, nos, volentes partibus de opportuno remedio providere. ne propter dictam contentionem veniant ad arma et rixam, habita deliberatione, ex quadam equitate ordinamus presentibus partibus et volumus / quod vos, homines de Mosquerola, utamini predictis terminis et possessione quorum missi fuistis pascendo et lignando et ligna scindendo et etiam laborando agros quos excoluistis, non tamen quod possitis scaliare seu nova alia facere in eisdem. Eodem modo ordinamus et volumus quod dictus nobilis et homines del Maylo, quos ipse asserit esse suos, utantur predictis terminis, in quorum possessione dictus nobilis se asserit esse et homines del Maylo predictis, pascendo, lignando et ligna cindendo et etiam laborando agros quos homines predicti del Maylo excoluerunt, non tamen quod possint excaliare seu nova alia facere in eisdem. Nolumus tamen nec est licitum quod homines de Vilafrancha predicti nobilis, qui condempnati fuerunt ad restitutionem dictorum terminorum per sententiam antedictam, utantur terminis antedictis aliqua ratione. Hanc ordinationem mandamus et volumus observari a vobis et aliis predictis quo usque questio seu causa que est inter vos et predictum nobilem per iustitiam Aragonum fuerit sententialiter terminata, tamen interim, si vos executionem dicte sententie petieritis fieri in dicto loco del Maylo, nos ipsam fieri non mandabimus ni prius vocetur nobilis antedictus si voluerit opponere iustas causas quare in dicto loco del Maylo non debent exequere mandati, cum ipse sit in possessione loci predicti, ut asseritur, de quibus causis, cum opposite fuerint coram executore, volumus quod cognoscat iustitie Aragonum ni sint tales quam exequendo ipsam debeant impedire. Volumus etiam quod si homines de Vilafrancha aliquas causas rationabiles proposuerint contra executionem dicte sententie, quam poteritis fieri contra eos et bona eorumdem qui coram executioni aderentur, et de eis cognoscant dictos iusticie Aragonum an fuerint sufficientes quam executionem predictam debeant impediri. Data Turolii quarto idus iunii anno Domini millesimo ducentesimo nonagesimo quinto. Dominicum Garcie d'Exauri.

10

1295, 10 de juny - Terol

Comissió a Ximèn Pérez de Salanova, justícia de l'Alagó, perquè s'encarregui de la causa entre en Balasc d'Alagó i els de Mosquerola per la possessió del Mall, sense tocar la jurisdicció del justícia de Terol.

ARB, Cancellaria, reg. 101, f. 154

Eximino Petri de Salanova, iustitie Aragonum, et cetera. Causam que vertitur seu verti speratur inter nobilem Blasium de Alagone, ex una parte, et homines seu consilium de Mosquerola, ex altera, super quibusdam terminis, vobis comitimus per presentes, mandantes vobis quod, vocatis qui fuerint evocandi, predictam causam audiatis et eam fine debito terminetis, incipientes cognoscere de causa predicta auctoritate nostra in eo statu in quo vos, delegata iurisdictione dompni infantis Petrum, karissimum fratris nostri, dimisistis cognoscere de eadem. Per hanc autem comissionem nolumus vobis in iurisdictione vestra ordinaria preiudicium generari, nec iurisdictioni iustitie Turolii derogare, si quam vos vel predictus iusticie Turolii habetis cognoscendi de terminis supradictis. Data Turolii quarto idus iunii.

11

1296, 14 de març - Terol

Manament a Ramon de Molina, justícia de Terol, perquè executi als de Vilafranca les quantitats que se'ls exigeixen per diverses sentències en contra seua i a favor dels de Mosquerola.

ARB, Cancellaria, reg. 103, ff. 312v-313.

Dilecto suo Raymundo de Molina, iusticie Turolii, et eiusdem loci ac Cesarauguste supraiunctario, vel eius locumtenenti, et cetera. Dicimus et mandamus vobis quatenus sententiam per Dominicum Garsie de Echauri, tunc tenentem locum Iohannis Çapate, iustitie Aragonum quondam, et iudicem subdelegatum ab ipso iustitia a nobis iudice delegato, latam contra homines consilii de Villafrancha et pro consilio de Mosqueruela, aldea Turolii, et eorum procuratore, in causa que inter ipsa consilia vertebatur super quibusdam terminis et fructibus ac explectis eorumdem, necnon etiam sententiam latam per dilectum nostrum Eximinum Petri de Salanova, iustitia Aragonum, qui decrevit prefatam sententiam fore exsequutioni mandanda ac tatxavit fructus et explecta dictorum terminorum in quantitate octo milium solidorum regalium, per sententiam latam per Arnaldum de Luch, iudicem a nobis delegatum in causa apellationis ad nos emisse a predicta sententia, et tatxatione iustitie Aragonum, qua idem Arnaldus confirmavit dictam sententiam et condempnavit concilium de Villafrancha et eorum procuratorem in expensis quadringentorum duorum solidorum et octo denariorum iaccensium, atque sententiam latam per Dominicum Garsie de Exauri, iudicem curie nostre, in causa apellationis ad nos emisse a dicta sententia Arnaldi de Luch, contra Dominicus Garcia predictus confirmavit sententiam dicti Arnaldi de Luch et condempnavit concilium de Villafrancha in expensis ducentorum solidorum iaccensium, / que quidem sententie in rem transisse dicuntur iudicatam, si ita esse vobis constiterit, exequutioni debite demandetis, prout in eisdem sententiis videbitis contineri, sicut de foro et ratione fuerit faciendum. Data Daroce secundo idus marcii anno predicto. Dominicus Garcie d'Exauri mandavit.

12

1298, 26 de maig - Barcelona

Manament de Jaume II a Raimon de Molina, sobrejunter de Saragossa i de Terol, perquè vagi a Mosquerola i Cantavella a solucionar la contesa sobre els termes dels dos llocs.

ARB, Cancellaria, reg. 112, f. 3.

Dilecto suo Raymundo de Molina, superiunctario Cesaruguste et Turolii. Cum contencio sit inter homines de Mosqueruela, ex una parte, et homines de Cantavella, ex altera, super terminis ipsorum loco-

rum, et nos de contencione ipsa velimus per vos cognosci ipsamque fine debito terminari. Ideo mandamus et dicimus vobis quatenus, ad loca predicta personaliter accedentes, de contencione predicta, vocatis qui evocandi fuerint, cognoscatis, et ipsam de consilio prudentium virorum, prout de foro et ratione faciendum fuerit, terminetis. Nos enim super hiis vobis comitimus plenarie vices nostras. Data Barchinone ·vii^o· kalendas iunii anno predicto.

13

1298, 26 de maig - Barcelona

Manament de Jaume II a Pasqual de Cameranas, veí de Mosquerola, perquè conservi les armes de ferro i fusta d'en Balasc d'Alagó que es trobaren en el Mall fins que reba un altre manament.

ARB, Cancelleria, reg. 112, f. 3v.

Fideli suo Pascasio de Cameranas, vicino de Mosquerola. Cum nos ordinaverimus quod arma, ferrea et lignea, que sunt Blasii de Alagone et inventa fuerunt in loco del Mayllo, ad hoc ut possit fieri restitutio dicto nobili de eisdem, vel alia quod de ratione fuerit faciendum, retineatis penes vos, donec aliud a nobis receperitis in mandatis. Ideo mandamus et dicimus vobis quatenus arma predicta retineatis penes vos donec a nobis, ut predicatur, aliud receperitis in mandatis, ut possit inde de eas fieri quod fuerit rationis. Data Barchinone ·vii^o· kalendas iunii anno predicto. Epc. mandato regio facto cum litera sigilli secreti.

14

1302, 21 de maig - Saragossa

Manament de Jaume II als de Mosquerola perquè, com ha reservat el terme per pasturar els bestiar de la reina i els de Terol i les aldees, no deixin entrar cap ramat, amb pena de cinc sous a favor del majoral de la reina.

ARB, Cancelleria, reg. 199, f. 84v.

Iacobus, et cetera, fidelibus suis iuratis et consilio de Moscherola, et cetera. Cum nos ordinaverimus et velimus quod in termino de Mosquerola pascant tantum greges sive cabanea illustris domine regine, karissime consortis nostre, et greges vestri et hominum Turolii et aldearum suarum et non alii extranei. Idcirco vobis dicimus et mandamus quatenus non permitatis quod aliqui alii greges seu aliquid aliud bestiare pascant in dicto termino, nisi greges predicti, immo inibeatis, sub pena quinque solidorum iaccensium, quod ullus audeat greges extraneas immittere causa pascendi in termino memorato. Et si forte post ipsam inhibitionem per vos publicatam aliqui inventi fuerint qui in ipso termino suos greges pascant, quod exigatis pro pena ab unoquoque grege qui inventus fuerit in ipso termino dictos quinque solidos iaccenses, qui tradantur Micheli Iacobi Piqueri, cabanerio domine regine predictae. Data Cesarauguste ·xii^o· kalendas iunii. Matheus Botella mandato regio facto Petri de Biota.

15

1303, 29 de juliol - Montalbà

Manament de Jaume II a Ximén Pérez de Salanova, justícia de l'Aragó, perquè lliuri als de Morella còpia del procés i sentència obtingut pels de Mosquerola en un plet pels tèrmens en contra de Vilafranca, aldea de Morella.

ARB, Cancelleria, reg. 128, ff. 227-227v.

Dilecto suo Eximino Petri de Salanova, iusticie Aragonum, et cetera. Ex parte hominum de Morella nobis extitit supplicatum ut, cum in questione quam homines de Mosquerola movebant coram vobis contra homines de Villafrancha, aldea Morelle, super facto terminorum, fuerit lata sententia per vos in contumacia dictorum hominum de Villafrancha, et ipsi homines de Morella, cum eorum intersit, ut asserunt, debeant ius dictorum hominum de Villafrancha defendere et fovere, faceremus et mandarem eis dari per vos copiam de sententia predicta et de processu coram vobis habito super eo. Qua propter vobis dicimus et mandamus quatenus detis prefatis hominibus de Morella copiam de processu et sententia predictis. Datis in Montealbano quarto kalendas augusti anno predicto. Petrus Luppeti, ex petitione provisa.

16

1303, 30 de juliol - Montalbà

Manament de Jaume II als de Mosquerola perquè, a demanda dels de Morella i de Vilafranca, llevin el bovalar o vedat que havien fet arribar fins a dins del terme de Vilafranca.

ARB, Cancelleria, reg. 128, f. 228v.

Fidelibus suis hominibus de Mosquerola, et cetera. Ex parte hominum de Morella et de Villafrancha fuit nobis expositum conquerendo quod vos, non contenti de boalari competenti quod iam ab antiquo habuistis et habere consuevistis, fecistis modo de novo devesiam seu vetatum contra forum in termino dicti loci de Villafrancha, in dictorum hominum de Morella et de Villafrancha non modicum preiudicium et gravamen. Quapropter, ad supplicationem eorum, vobis dicimus et mandamus quatenus boalare seu vetatum quod nunc fecistis reducatis ad forum, et quod sitis contenti ut habeatis boalare secundum valorem loci vestri iuxta forum. Aliter, per presentes mandamus procuratori Regni Valencie vel eius locumtenenti quod illud quod per vos factum est de novo reducat ad statum premissum, prout de foro fuit faciendum. Data in Montealbano tertio kalendas augusti anno predicto. Petrus Luppeti, ex petitione provisa.

17

1303, 30 de juliol - Montalbà

Manament de Jaume II a Guillem de Jàfer, jutge de la cort reial, perquè vegi si Ferran Pérez Martín de Terol, en dividir i fitar els termes de Vilafranca i de Mosquerola, en execució d'una sentència del justícia de l'Aragó dictada en absència dels de Vilafranca, havia perjudicat els d'aquest darrer lloc i, en aquest cas, ho esmenés.

ARB, Cancelleria, reg. 128, f. 227.

Iacobus, et cetera, dilecto iudici curie nostre Guillermo de Iafero, et cetera. Olim in causa que vertebatur inter homines de Mosquerola, ex una parte, et homines de Villafrancha, aldea Morelle, ex altera, super terminis comunibus locorum ipsorum, fuit per iusticiam Aragonum in contumacia dictorum hominum de Villafrancha sententia promulgata, et super terminis predictis pronunciatum per eum. Cumque dictus iusticia Ferrando Petri Martini, vicino Turolii, dicte sentencie seu pronunciacionis exequcionem comisset, dictus Ferrandus Petri, auctoritate dicte comissionis, divisit terminos supradictos, verum cum homines Morelle predictae asserant dictum Ferrandum Petri, excedendo modum et fines mandati dicti iusticie, posuisse et extendisse terminos de Mosquerola intus terminus de Villafrancha ultra que debuit, in dictorum hominum de Villafrancha preiudicium et gravamen, et propterea supplicaverunt nobis eis providere de remedio competente. Idcirco, vobis dicimus et mandamus quatenus, vocatis partibus ad terminos predictos et de quibus predicatur personaliter acci-

datis, et visa sententia seu pronunciacione predictis et divisione facta per dictum Ferrandum Petri de terminis predictis, si inveneritis ipsum Ferrandum contra modum et formam sentencie predicta posuisse dictos terminos de Mosquerola intus terminos de Villafrancha ultra que debuit, illud, servata forma dicte sentencie, ad statum debitum reducat. Data in Montealbano tertio kalendas augusti. Petrus Luppeti, ex petitione provisa.

18

1320, 7 d'octubre - Saragossa

Manament de Jaume II a Joan de Galva, parçoner de l'infant Jaume, perquè, en aplicació de la sentència dictada per Domingo Serrano, jurista de Saragossa, entre parts de la vila de Mosquerola i els llocs de Cantavella i de l'Anglesola, passi a fer la nova delimitació dels respectius termes.

ARB, Cancelleria, reg. 170, f. 204v.

Iacobus et cetera. Fideli suo Iohanni de Galve, portionerio incliti infantis Alfonsi, karissimi primogeniti et generalis procuratoris nostri ac comitis Urgelli, et cetera. Cum in quadam questione que exorta fuit et etiam ventilate inter concilium loci de Mosqueruela, aldee Turolii, ex una parte, et comendatorem Cantavetule ac universitates locorum de Cantavetula et de Ecclesiola, ex altera, super quibusdam terminis, diffinitiva sententia lata fuerit per Dominicum Serrani, iurisperitum Cesarauguste, iudice ad hoc a nobis delegatum, post quasdam alias sentencias super eodem latas per quas termini ipsi de quibus vertebatur questio divisi seu limitati fuerunt dicteque sententie in rem transiverint iudicatam. Idcirco, de consensu procuratorum partium predictarum, vobis dicimus et mandamus quatenus, visis presentibus, vocatis qui evocandi fuerint, predictam sententiam ultimo latam per prefatum Dominicum Serrani executioni debite demandando, dividatis predictos terminos per mollones seu fitas, quos et quas in ipsis terminis poni seu ferri prout in dicta sententia latius expressum est, et in ea videbitis plenius continere, ne deinceps super ipsis terminis possit inter predictos questio vel dissensio suscitari. Nos enim super hiis vobis per presentes comitimus plenarie vices nostras. Data Cesarauguste nonas octobris anno Domini m^o.ccc^o.xx^o. G. Aug. mandato regio facto per Petrum T..lo cancellarium.

19

1321, 12 de juliol - Girona

Manament de Jaume II al jutge i alcaids de Terol perquè defensin els drets del rector i consell de Mosquerola front al comanador i consell de Cantavella, que els empren els delmes i primícies de la part de terme perduda per ells poc abans en plet.

ARB, Cancelleria, reg. 173, f. 188v.

Iacobus, et cetera, fidelibus nostris iudici et acaldis ville Turolii vel eorum loca tenentibus, salutem, et cetera. Cum pro parte Fortunii de Rada, capellani nostri ac rectoris ecclesie de Mosquerola, et concilii dicti loci de Mosquerola, fuerit coram nobis conquerendo monstratum quod comendator et consilium de Cantavetula per violenciam ocupare nituntur terminos dicti loci, diruendo mollones loci ipsius, et alias cum armis ipsos terminos de Mosquerola invadendo, et decimas ac primicias eiusdem termini de Mosquerola ocupando, et nos, dictos rectorem et consilium de Mosquerola, in possessione dictorum terminorum et percipiendo decimas et primicias in eisdem per vos deffendi velimus. Idcirco vobis dicimus et mandamus expresse quatenus manteneatis et deffendatis dictos rectorem et consilium in possessione in qua ipsos inveneritis de dictis terminis ac de decimis et primiciis inibi colligendis, nec permitatis ipsos per comendatorem ac homines de Cantavetula in dicta possessione turbari seu etiam molestari. Data Gerunde ·iiii^o. idus iulii anno Domini m^o.ccc^o.xxi^o. Ferrandus de Basa, mandato regio.

20

1321, 13 de juliol - Girona

Manament de Jaume II a Eximén Péreç de Salanova, justícia d'Aragó, perquè entengui en la destrucció de mollons i emprament de delmes i primícies que el comanador i consell de Cantavella han fet en contra defensin els drets del rector i consell de Mosquerola a de la part de terme que havien perdut poc abans en plet.

ARB, Cancelleria, reg. 173, f. 188v-189.

Iacobus, et cetera, dilecto nostro Eximino Petri de Salanova, iusticia Aragonum, salutem, et cetera. Cum pro parte rectoris de Mosquerola ac concilii loci eiusdem fuerit nunc coram nobis monstratum quod comendator et concilium de Cantavetula nuper manu armata invaserunt terminos dicti loci de Mosquerola et, evellendo ac destruendo mollones terminorum loci ipsius, terminos ipsos sibi appropriare nituntur, ocupando / decimas et primicias, in dictorum rectoris et concilii de Mosquerola gravem periu-dicium et iacturam. Idcirco vobis dicimus et mandamus quatenus, vocatis evocandis, de predictis cognoscatis breviter et de plano et super eis decernatis quod de foro et ratione inveneritis faciendum, maliciis et diffugiis omnibus pretermisissis. Nos enim super hiis vobis per presentes comitimus plenarie vices nostras. Data Gerunde ·iii^o idus iulii anno Domini m^o·ccc^o·xx^o primo. Idem.

21

1321, 18 de novembre - Tortosa

Manament de Jaume II al sobrejunter de Saragossa perquè l'informi en secret sobre els fets ocorreguts a causa de la qüestió entre els homes de Mosquerola i els de Cantavella sobre els termes dels emprius de cada lloc.

ARB, Cancelleria, reg. 172, f. 118v.

Iacobus, et cetera. Dilecto suo suppraiunctario Cesarauguste, salutem, et cetera. Ad nostrum noveritis pervenisse auditum quod ratione questionis existentis inter homines Mosquerole, ex una parte, et homines Cantavetule, ex altera, super quibusdam terminorum adempriviis dudum inter ipsos homines infra dictos terminos aliqua perpetam comissa dicuntur. Cum autem nos de eo certificati velimus, idcirco vobis dicimus et mandamus quatenus de predictis certificetis vos ac plenarie informetis qualiter processerunt et, certificatione ac informacione plenaria habita de premissis, ipsam nobis mittatis clausam et vestro sigillo sigillata. Nos enim in hiis vobis comittimus vices nostras. Data Dertuse ·xiiii^o kalendas decembris anno Domini m^o·ccc^o·xx^o primo. Petrus Luppeti, mandato regio.

22

1321, 18 de novembre - Tortosa

Manament de Jaume II al jutge i funcionaris seus de Terol perquè no facin res contra els de Cantavella fins que els informin sobre els fets ocorreguts a causa de la qüestió amb els homes de Mosquerola sobre els termes dels emprius de cada lloc.

ARB, Cancelleria, reg. 172, f. 118v.

Iacobi, et cetera. Fidelibus suis iudici et aliis officialibus nostris Turolii, salutem, et cetera. Ad nostrum noveritis pervenisse auditum quod, ratione questionis existentis inter homines Mosquerole, ex una parte, et homines Cantavetule, ex altera, super quibusdam terminorum adempriviis dudum inter dictos homines aliqua perpetam infra dictos terminos comissa dicuntur, propter quod vos contra dictos

homines Cantavetule procedere intenditis. Cum autem nos per aliam litteram nostram mandemus suppraiunctario Cesarauguste ut de predictis se certifficet et informet et certificationem ipsam vobis mittat, idcirco vobis dicimus et mandamus quatenus contra homines predictos ratione predicta procesum aliquem minime faciatis seu fieri per aliquos permittatis, donec super eo aliud duxerimus providendum aut vobis aliquam fecerimus iussionem. Data Dertuse ·xiiii^o kalendas decembris anno Domini m^o·ccc^o·xx^o primo. Petrus Luppeti, mandato regio.

23

1322, 23 de març - Tortosa

Declaració de Jaume II a la sentència per la qual els de Cantavella i l'Anglesola perdien una part del terme propi en favor de Mosquerola, en el sentit de respectar la propietat privada de terres, justificada amb els corresponents títols. Tanmateix, els que no en tinguessin podrien, de moment, recollir els fruits que hi havien sembrat.

ARB, Cancelleria, reg. 174, f. 155-155v.

Nos, Iacobus, et cetera. Attendentes quod inter concilium universitatis hominum de Mosqueruela, aldea Turolii, ex una parte, et universitatem hominum locorum de Cantavetula et de la Esglesihuela, ex altera, diutius super terminis dictis locis contiguis causa fuerit ventilata, et super ea per Dominicum Martini de Aladrén, nunc iudicem curie nostre, et demum per magistrum Matheum de Rigulis, nunc similiter iudicem curie incliti infantis Alfonsi, karissimi primogeniti et generalis procuratoris nostri, et tertio per Dominicum Serrani successive tres sententie late fuerint, per quas quandam termini partem quam antea homines dictorum locorum de Cantavetula et de la Esglesihuela ut suam possidebant, adjudicarunt pro termino loci de Mosqueruela predicta et hominibus universitatis ipsius, et quia, ex quibusdam literis in sententia ipsius magistri Mathei contentis, inter universitates predictas promulgata dubitacionis materia extitit suscitata super eo, quod in ea verba subsequencia continetur, scilicet, quod homines de Cantavetula et de la Esglesihuela possessiones quas tenent cum titulis, videlicet, iustis et legitimis, sic quod ius ex ipsis eis competat, secundum forum in possessionibus, illis possint iuxta dicti Dominici Martini sententiam retinere. Volentes quantum in nobis est iamdictum dubium declarare, et dubitacionis materiam tollere super hoc exhorta, mandavimus magistro Matheo predicto ut, habitis penes se titulis quibuscumque pretextu quorum vicini de Cantavetula et de la Esglesihuela hereditarii terminorum adiudicatorum dicte universitati de Mosqueruela, possessiones predictas possidebant recognoscerent diligenter et sollicite qui erant illi tituli ob quos de foros Aragonum procedebant ad tenendas possessiones iamdictas, et, hiis recognitis, ea in scriptis curie nostre mitterent sub sui sigilli munimine interclusa, qua informatione recepta idem magistrum Matheum ad nostram curiam eam misit, in qua substancialiter erant inserti tituli per homines de Cantavetula et de la Esglesihuela, contra eo predicti pretextu, quorum iamdictas hereditates tenere se asserebant ac etiam possidere qui in universo erant sexaginta et octo, quos diligenter examinare fecimus, et invenimus quod omnes predicti tituli / iamdictos homines hostenserant veri et legitimi, secundum forum et usum regni Aragonum iudicant, preterquam duo, unum, videlicet, vendicionis de quodam trocio terre, de qua instrumentum confectum extitit per Michelem Bernardi, notarium publicum Cantavetule, era m^a·ccc^a·l^a·viii^a, alium donacionis facte de quodam manso et hereditatem ipsius, de quo instrumentum confectum extitit per Matheum de Claris Vallibus, notarium de la Esglesihuela, ·viii^o idus novembris era m^a·ccc^a·l^a·vi^a, qui quidem tituli legitimi non censentur, cum post causam motam super dictis terminis intervenerint et non ante, que causa seu contentio terminorum incepta fuit tertio kalendas septembris anno Domini m^o·ccc^o·xviii^o. Ideoque declaramus et etiam volumus et mandamus quod omnes predicti tituli, coram dicto magis-

tro Matheo exhibiti et hostensi, legitimi sunt censendi, et quod titulis etiam supradictis duobus, dumtaxat exceptis in posterum censeantur et quod homines locorum predictorum de Cantavetula et de la Esglesihuela possunt et debent habere, tenere ac etiam possidere hereditates in eisdem contentis in termino adiudicato hominibus de Mosqueruela, duobus predictis titulis exceptatis, cum eis fuerint reservate per sentencias iudicum predictorum. Per hanc autem nostram declarationem de aliis contentis in ipsis sententis non intendimus aliquid inmutare. Volumus tamen quod homines de Cantavetula et de la Esglesihuela qui ante possidebant hereditates cum titulis qui iusti et legitimi non censentur, secundum nostram declarationem predictam, colligant fructus qui per eos sunt in dictis hereditatibus seminati cum pretextu nostre littere misse hominibus de Mosqueruela, ut, pendente hac nostra certificatione, eos, ut ante, pacifice permitterent possidere hereditates predictae que culte fuerint ac etiam seminate. In quorum omnium premissorum testimonium presentem cartam nostram fieri iussimus sub nostri sigilli appendicii munimine roboratam. Data Dertuse decimo kalendas aprilis anno Domini m^o.ccc^o.xx^o primo. Vicecancellarius, mandato regio.

24

1322, 24 d'abril - Montalbà

Manament de Jaume II al jutge de Terol i als jurats de Mosquerola perquè defensin els drets del rector de Mosquerola a rebre el delme dels habitants de Cantavella i de l'Anglesola que tenien i conreaven propietats al terme de Mosquerola.

ARB, Cancelleria, reg. 175, f. 15.

Iacobus, et cetera, fidelibus suis iudici Turolii et iuratis de Mosqueruela, et cetera. Pro parte dilecti capellani nostri Fortuni Luppi de Rada, rectoris ecclesie dicti loci de Mosqueruela, fuit expositum coram nobis quod, quamquam aliqui habitatores locorum de Cantavetula et de la Esglesihuela, habentes et excolentes possessiones in termino dicti loci de Mosqueruela, debeant et consueverunt dare decimam fructuum possessionum predictarum rectori predicto, nunc, ad suggestionem aliquorum, contradicunt seu intendunt contradicere eidem dare decimam de fructibus et possessionum predictarum, et per hunc modum proponunt rectorem ipsum a perceptione dicte decime spoliare, in eius grave dampnum et preiudicium manifestum. Quare, ad supplicationem pro parte ipsius humiliter nobis factam, vobis dicimus et mandamus quatenus prenominatum rectorem in possessione vel quasi que est percipiendi decimam fructuum possessionum predictarum manuteneatis et deffendatis, prout racionabiliter fuerit faciendum, adversus illum vel illos qui ipsum conantur a perceptione consueta decimarum predictarum indebite spoliare. Data in Montealbo ·viii^o· kalendas madii anno Domini m^o.ccc^o.xx^o secundo. Egidius Petri, mandato regio facto per Alfonso Munionis in curia.

BIBLIOGRAFIA GENERAL

A.M. ALCOVER - FRANCESC DE B. MOLL, *Diccionari català-valencià-balear (DCVB)*, I-X, Palma de Mallorca, Moll, 1980ss.

F. ARASA, «El poblament medieval pre-cristià en la comarca dels Ports segons la documentació», *Miscel·lània dedicada a la memòria de Mossèn Manuel Milián Boix*, Morella, AMYC, 1991, 83-102.

F. ARROYO ILERA, «D. Blasco de Alagón y el comienzo de la reconquista valenciana», *Estudios de Edad Media de la Corona de Aragón (EEMCA)* 9, 1973, 71-100.

M. ASÍN PALACIOS, *Contribución a la toponimia árabe de España*, Madrid, C.S.I.C., 1944.

C. BARCELÓ, *Toponimia aràbiga del País Valencià. Alqueries i castells*, Xàtiva 1982.

íd., «Sobre alguns topònims àrabs del País Valencià. Els noms de lloc de tipus «Beni», *Butlletí*

- Interior de la Societat d'Onomàstica. X Col·loqui, XXIV, 1996, 411-415.*
- P.-E. BARREDA, «Balasc d'Alagó, conquistador de Culla (1231-1233)», *Boletín del Centro de Estudios del Maestrazgo (BCEM)* 23, 1988, 11-19.
- id., *La Carta de Població de Benassal (1239)*, Barcelona, Muntaner, 1988.
- id., «Els Alagó, senyors de Vilafranca», *Miscel·lània dedicada a la memòria de Mossèn Manuel Milián Boix*, Morella, AMYC, 1991, 103-126.
- id., «El segle XIII a Ares: la Carta de Població», *BCEM* 40, 1992, 25-34.
- id., «Un antic document cristià del Castell de Culla: la donació del Mall (1204)», *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura (BSCC)* 69, 1993, 211-217.
- M.R. BASTARDAS RUFAT, *La formació dels col·lectius botànics en la toponímia catalana*, Barcelona, RABL, 1994.
- M. BETÍ BONFILL, Rosell. *Pleito que por su dominio sostuvieron en el siglo XIII la orden de San Juan de Jerusalem y el Real Monasterio de Benifasá*, Castelló, SCC, 1920.
- id., «Colección de Cartas Pueblas: Carta Puebla de Ares», *BSCC* 1, 1920, 187-189.
- id., «Carta Puebla de Morella 1233», *BSCC* 13, 1932, 291-292.
- id., «Carta Puebla de Villafranca del Cid», *BSCC* 13, 1932, 190-192.
- id., «Orígenes de Villafranca del Cid», *BSCC* 13, 1932, 192-199.
- id., «Carta Puebla de Morella 1250», *BSCC* 15, 1934, 115-117.
- J. CARUANA GÓMEZ DE BARREDA, *Índice de pergaminos y documentos insertos en ellos, existentes en el Archivo de la ciudad de Teruel*, Madrid, Archiveros, Bibliotecarios y Arqueólogos, 1950.
- id., «La orden de Calatrava en Alcañiz», *Teruel* 8, 1957, 1-176.
- id., «La Carta Puebla de Alcañiz», *Teruel* 24, 1960, 129-144.
- id., «La tierra baja turolense durante la dominación visigoda y Edad Media», *Teruel* 25, 1961, 38-57.
- id., «Itinerario de Alfonso II de Aragón», a *EEMCA* 7, 1962, 4-131.
- R. CHABÁS, «Colección de documentos. LXX: Descripción del Reino de Valencia, 1565 a 1572. Del Archivo del Duque de Osuna», *El Archivo* (Dénia) 4, 1890, 373-388.
- J. COROMINES, *Diccionario Crítico Etimológico de la Lengua Castellana (DCELC)* I-VI, Madrid, Ed. Gredos, 1954.
- id., *Estudis de toponímia catalana*, I-II, Barcelona, Ed. Barcino, 1965-1970.
- id., «Sobre els noms de lloc d'origen bereber», *Homenaje a Rafael Lapesa*, Madrid, 1973, 207-218 (reed. *Entre dos llenguatges*, Barcelona, Ed. Curial, 1976, 217-238).
- id., *Diccionari Etimològic i Complementari de la Llengua Catalana (DECAT)* I-IX, Barcelona, Ed. Curial - La Caixa, 1980-1988.
- id., *Onomasticon Cataloniae I-VII*, Barcelona, Ed. Curial, 1989ss.
- J.L. CORRAL LAFUENTE, *La comunidad de aldeas de Daroca en los siglos XIII y XIV: origen y proceso de consolidación*, Zaragoza, I. Fernando el Católico, 1987.
- E. DÍAZ MANTECA, *El «Libro de Poblaciones y Privilegios» de la Orden de Santa María de Montesa (1234-1429)*, Castelló, Diputació, 1987.
- M. FERRANDIS IRLLES, «Carta puebla de Villafranca», *BSCC* 13, 1932, 190-192.
- id., «Donación de Adamun», *BSCC* 11, 1930, 354-355.
- id., «Donación de Culla (1213)», *BSCC* 11, 1930, 355-357.
- id., «Donación de Mola Scirta», *BSCC* 11, 1930, 248-249.
- A.C. FLORIANO, «Las efemérides turolenses», *Cuadernos J. Zurita* 2, Zaragoza 1945.
- Furs de València* I-, edd. G. Colon - A. Garcia, Barcelona, Ed. Barcino (Els Nostres Clàssics), 1970.
- V. GARCIA EDO, «Blasco de Alagón», *BSCC* 62, 1986, 383-420.
- id., «Nuevas aportaciones documentales sobre don Blasco de Alagón», *BSCC* 66, 1989, 287-301.

- A. GARGALLO MOYA, «Teruel en la Edad Media. De la frontera a la crisis (1171-1348)», *Teruel Mudéjar*, Zaragoza 1991.
- F. GAZULLA, «La orden de San Redentor», *BSCC* 9, 1928, 370
- M. GRAU MONSERRAT, «El Cid en tierras de Morella», *BSCC* 28, 1952, 345-361.
- id., «El Castell d'Olocau (segles XI-XV) (Morella - Castelló)», *BAMYC* 4, 1974-78, 37-69.
- M. GUAL CAMARENA, *Las fronteras y castillos fronterizos del reino de Valencia en el siglo XIII*, Madrid - Valencia 1946.
- id., «Reconquista de la zona castellonense», *BSCC* 25, 1949, 417-441.
- id., «Precedentes de la reconquista valenciana», a *Miscelánea de Estudios Medievales* 1, 1952, 67-246.
- P. Guichard et alii, *Les châteaux ruraux du Sharq al-Andalus*, Madrid, Casa de Velázquez, 1988.
- E. GUINOT RODRÍGUEZ, *Cartes de poblament medievals valencianes*, València, Generalitat Valenciana, 1991.
- id., «Introducció al procés d'ocupació de l'espai i a les cartes de poblament a l'Alt Maestrat de Castelló en el segle XIII», a *Imatge de Culla. Estudis recollits en el 750è aniversari de la carta de població*, Culla, Ajuntament, 1994, 17-36.
- A. HUICI - Ma. Desamparados Cabanes, *Colección diplomática de Jaume I el Conquistador I* (Valencia 1916), Zaragoza, Anúbar, 1976-
- J.M. IBARRA FOLGADO, «Los archivos municipales, eclesiásticos y notariales de la provincia de Castellón», *Saitabi* 8/35-38, 1950-51, 41.
- JAUME I, *Libre dels feyts*, ed. F. SOLDEVILA (*Les quatre grans cròniques*), Barcelona, Selecta, 1971.
- M.L. LEDESMA RUBIO, «La colonización del Maestrazgo turolense por los Templarios», *Aragón en la Edad Media. Economía y sociedad*, V, Zaragoza, 1983, 69-93.
- id., *Cartas de población y fueros turolenses*, Teruel, Instituto de Estudios Turolenses, 1988.
- id., *Cartas de población del Reino de Aragón en los siglos medievales*, Zaragoza, Institución Fernando el Católico, 1991.
- Llibre del Repartiment*, ed. A. FERRANDO, València, Vicent Garcia Editors, 1985.
- C. MARICHALAR, *Colección diplomática del rey don Sancho VIII (el Fuerte) de Navarra*, Pamplona, Ed. Aramburu, 1934
- J. MIRET I SANS, «Itinerario del rey Pedro I de Cataluña, II de Aragón (1196-1213)», *Boletín de la Academia de Buenas Letras de Barcelona (BABL B)* 3, 1905-06, 79ss; 4, 1907-08, 15ss
- F. DE B. MOLL, *Els llinatges catalans*, Palma de Mallorca, Ed. Moll, 1982.
- T. MUÑOZ Y ROMERO, *Colección de fueros y cartas pueblas de los reinos de Castilla, León, Corona de Aragón y Navarra*, Madrid, 1847 (repr. 1970).
- J. PERAIRE-P. E. BARREDA, «Toponimia de Benassal», in *Cooperativa Agrícola Benasalense. 50 aniversario 1949-1999*, València 1999, vol. II, 161-470
- J. PIQUERAS - C. SANCHIS, *L'organització històrica del territori valencià*, València, Conselleria d'Obres Públiques de la Generalitat Valenciana, 1992.
- J. PUIG, «Catí», *BSCC* 10, 1929, 85-87.
- id., «Els senyorijs d'en Blai d'Alagó, conquistador de Morella», *BSCC* 13, 1932, 294-302.
- id., «Capbreu d'algunes persones distinguides d'Ares del Mestre», *BSCC* 13, 1932, 433-443.
- id., «Conquista d'Ares i Morella», *BSCC* 14, 1933, 126-142.
- id., «Tiempos antiguos. (Contribución a la historia de Villafranca del Cid)», *BSCC* 25, 1949, 537-538.
- id., «Correspondencia de algunos nombres de lindes del término de Villafranca del Cid», *BSCC*

PALEOTOPONÍMIA DE BENASSAL, LA TINENÇA DE CULLA I ARES

26, 1950, 10-14;

L. REVEST CORZO, «Colección de Cartas Pueblas: Mallo», *BSCC* 11, 1930, 244-246.

J. SALVADOR BENEDICTO, *Apuntes para la historia de la Iglesuela y de su ermita dedicada a Nuestra Señora del Cid* (1890), València 1953, 17-20.

V. SEGARRA, «Colección de Cartas Pueblas: Culla», *BSCC* 11, 1930, 355-357.

íd., «Colección de Cartas Pueblas: Culla 1303», *BSCC* 12, 1931, 134-138.

J. SEGURA Y BARREDA, *Morella y sus aldeas I-III, Morella 1868*.

A. SINUÉS RUIZ, «La "frontera" de Alcañiz en tiempo de Alfonso II», a *VII Congreso de Historia de la Corona de Aragón* (Barcelona 1962).

A. UBIETO ARTETA, «La creación de la frontera entre Aragón y Valencia y el espíritu fronterizo», en *Homenaje a J. M. Lacarra de Miguel en su jubilación I-III*, Zaragoza, Anúbar, 1977, II, 95-114.

íd., *Orígenes del Reino de Valencia I-II*, Valencia - Zaragoza, Anúbar, 1975-79.

íd., *Historia de Aragón. Los pueblos y los despoblados I-III*, Zaragoza, Anúbar, 1984-86.